

<https://helda.helsinki.fi>

Ihmisoikeudet, demokratia, arvot ja dialogi kasvatuksessa -
Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opettajankoulutuksen
kehittämishankkeen (2018-2019) loppuraportti

Kasa, Tuija

Helsingin yliopisto
2019-10-09

Kasa, T 2019, Ihmisoikeudet, demokratia, arvot ja dialogi kasvatuksessa - Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opettajankoulutuksen kehittämishankkeen (2018-2019) loppuraportti . Helsingin yliopisto, Helsinki . <
https://www.helsinki.fi/sites/default/files/atoms/files/hy_hankkeen_loppuraportti.pdf >

<http://hdl.handle.net/10138/309493>

other
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

HELSINGIN YLIOPISTO

IHMISOIKEUDET, DEMOKRATIA, ARVOT JA DIALOGI KASVATUKSESSA

DEMOKRATIA- JA
IHMISOIKEUSKASVATUKSEN
OPETTAJANKOULUTUKSEN
KEHITTÄMISHANKKEEN
(2018–2019) LOPPURAPORTTI

Tuija Kasa

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE

OIKEUSMINISTERIÖ
JUSTITIEMINISTERIET

UNESCO
United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

UNESCO Chair on
Values, Dialogue and
Human Rights

UNIVERSITY OF HELSINKI
FACULTY OF EDUCATIONAL SCIENCES

Opetus- ja
kulttuuriministeriö

TIIVISTELMÄ

Ihmisoikeudet, demokratia, arvot ja dialogi kasvatuksessa – Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittäminen opettajankoulutuksessa -hankkeen (1.8.2018–31.7.2019) loppuraportti

Kirjoittaja: Tuija Kasa

Ihmisoikeuskeskus, oikeusministeriö, Helsingin yliopisto ja opetus- ja kulttuuriministeriö rahoittivat Ihmisoikeudet, demokratia, arvot ja dialogi kasvatuksessa - Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittäminen opettajankoulutuksessa -hankkeen 1.8.2018–31.7.2019. Hankkeen koordinaatio toteutettiin Helsingin yliopistolla Arto Kallioniemen UNESCO professuurin *Values, Dialogue and Human Rights in Education* yhteydessä.

Hanke suunniteltiin jatkumoksi aiemmille demokratiaa ja ihmisoikeuksia opettajankoulutuksessa käsitteille selvityksille ja hankkeille, joissa on osoitettu demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen sisältöjen suoran käsittelyn vähäisyys, vaihtelevuus, irrallisuus juridisesta normiperustasta ja toiminnan riippuvuus yksittäisten opettajien aktiivisuudesta opettajankoulutuksessa. Eri yhteyksissä on esitetty suosituksia ja toiveita demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen vahvistamisesta opettajankoulutuksessa. Aiheen kehittämistä tukevat esimerkiksi tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslain kouluja koskevan suunnittelovelvoitteen laajeneminen ja opetussuunnitelmamuutokset, joissa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen sisällöt vahvistuivat. Hankkeessa vastattiin erityisesti kysymyksiin, *mitä* kaikille opettajille tulisi opettaa ja *miten* demokratia- ja ihmisoikeuskasvatussisältöjä voitaisiin vahvistaa opettajankoulutuksessa?

Konkreettisina tavoitteina olivat pilottikurssin kehittäminen, materiaalikartoituksen tekeminen ja jatkotoimenpiteiden kartoittaminen esimerkiksi opettajankoulutuksen demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opintojen kehittämisen tueksi. Hankkeen aikana tuettiin kansallisen korkeakouluverkoston yhteistyötä ja tarkasteltiin opettajankoulutuksen ominaispiirteitä yhteisten sisältöjen kehittämisen näkökulmasta. Opintojen kansallinen yhtenäistäminen ja opetussuunnitelmaprosessin monitahoisuus edellyttävät kuitenkin laajamittaisempaa kehitystyötä.

Erikoiskurssi pilotoitiin Helsingin yliopiston kasvatustieteellisessä kandidaatinohjelmassa verkkopohjaisena ja verkko-opetussisällöt ovat siirrettävissä verkostossa, johon kuuluu 14 opettajankoulutusyksikköä. Hankkeen aikana syntyi demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta vahvistavia opettajankoulutuksen opetussuunnitelmamuutoksia, kattava demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen teemoiteltu materiaalivaranto Opetushallituksen verkkosivuille (edu.fi, Demokratia, ihmisoikeudet ja osallisuus -sivusto) ja opintoja pilotoitiin osana eri kursseja sekä erillisinä opintoina.

Tämä hankeraportti kuvaa aiemmin osoitettujen kehittämishaasteiden luonnetta, hankkeen aikana tehtyjä toimenpiteitä, opiskelijoiden näkemyksiä tilanteesta, hankkeen tulosten pohjalta syntyneitä näkemyksiä jatkotoimenpiteistä ja suosituksia opintojen kehittämisen tueksi.

SAMMANFATTNING

Mänskliga rättigheter, demokrati, värderingar och dialog inom fostran – slutrapporten för projektet för utveckling av demokrati- och människorättsfostran i lärarutbildningen (1.8.2018–31.7.2019)

Text: Tuija Kasa

Människorättscentret, justitieministeriet, Helsingfors universitet och undervisnings- och kulturministeriet finansierade projektet för utveckling av demokrati- och människorättsfostran i lärarutbildningen 1.8.2018–31.7.2019. Projektet samordnades på Helsingfors universitet inom ramen för Arto Kallioniemis UNESCO-professur *Values, Dialogue and Human Rights in Education*.

Projektet planerades som en fortsättning på tidigare utredningar och projekt som behandlat demokrati och mänskliga rättigheter inom lärarutbildningen. Utredningarna och projekten har visat att den direkta behandlingen om demokrati- och människorättsfostran är knapp, varierande, lösryckt från sin juridiska normgrund och att verksamheten är beroende av enskilda lärares aktivitet i lärarutbildningen. I olika sammanhang har det framförts rekommendationer och önskemål om att stärka demokrati- och människorättsfostran inom lärarutbildningen. Utvecklingen stöds till exempel av den utvidgade planeringsskyldighet för skolorna som finns i jämställdhetslagen och i diskrimineringslagen och av ändringarna i läroplanerna, genom vilka innehållet i demokrati- och människorättsfostran förstärkts. I projektet besvarades i synnerhet frågorna om *vad* som borde läras ut till alla lärare och *hur* innehållet i demokrati- och människorättsuppföstran kan förstärkas inom lärarutbildningen.

Projektets konkreta mål var att utveckla en pilotkurs, göra en kartläggning av material och kartlägga fortsatta åtgärder till exempel som stöd för utvecklingen

av studierna i demokrati- och människorättsuppföstran inom lärarutbildningen. Under projektet understöddes samarbete inom det nationella högskolenätverket och lärarutbildningens särdrag undersöktes med tanke på utveckling av ett gemensamt innehåll. Det nationella förenhetligandet av studierna och den komplexa läroplansprocessen förutsätter dock ett mer omfattande utvecklingsarbete.

En specialkurs testades i Helsingfors universitets kandidatprogram i pedagogik som en nätbaserad kurs och det nätbaserade undervisningsmaterialet kan överföras inom nätverket, som innefattar 14 lärarutbildningsenheter. Under projektet uppkom ändringar som förstärker innehållet av demokrati- och människorättsfostran i lärarutbildningens undervisningsplan, en omfattande materialreserv på temat demokrati- och människorättsfostran på Undervisningsstyrelsens webbplats (edu.fi, webbplatsen Demokratia, [ihmisoikeudet ja osallisuus](http://ihmisoikeudet.ja.osallisuus.fi)) och studierna testades som en del av olika kurser och som fristående studier.

Den här projektrapporten beskriver arten av tidigare visade utvecklingsutmaningar, åtgärder som har vidtagits under projektet, de studerandes uppfattningar om situationen, uppfattningar som uppstått på basis av projektets resultat i fråga om fortsatta åtgärder och rekommendationer som stöder utvecklingen av undervisningen.

ABSTRACT

Title: Human rights, democracy, values and dialogue in education – Final report of the project for the development of education for democratic citizenship and human rights education in teacher education (1 August 2018–31 July 2019)

Author: Tuija Kasa

The project entitled ‘Human rights, democracy, values and dialogue in education – The development of education for democratic citizenship and human rights education in teacher education’ was co-funded by the Human Rights Centre, the Ministry of Justice, the University of Helsinki and the Ministry of Education and Culture over the period from 1 August 2018 to 31 July 2019. The project was coordinated by the University of Helsinki related to Arto Kallioniemi’s UNESCO Chair in Values, Dialogue and Human Rights in Education.

The project was designed as a continuation of previous reports and projects on democracy and human rights in teacher education, which have demonstrated the paucity, variability and detachment from legal norms, lack of direct discussion of the contents of education for democratic citizenship and human rights education and its dependence on the active efforts of individual teachers. Recommendations and aspirations for strengthening education for democratic citizenship and human rights education in teacher training have been put forward on different occasions. The development of the theme is supported by aspects such as the extended planning obligation of schools under the Act on Equality between Women and Men (609/1986) and the Non-discrimination Act (1325/2014) as well as curricular changes, which strengthened the contents of education for democratic citizenship and human rights education. The project especially set out to answer the questions of *what* all teachers should be taught and *how* the contents of education for democratic citizenship and human rights education could be reinforced in teacher education.

The concrete objectives included developing a pilot course, conducting a review of materials, and identifying further measures to support the development of studies in education for democratic citizenship and human rights education as part of teacher education, for example. The project supported cooperation within the national network of higher education institutions and examined the characteristics of teacher education in view of developing common contents. The national systematization of studies and the complexity of the curriculum development process would, however, require more wide-ranging development efforts.

The special course was piloted at the University of Helsinki on a web-based Bachelor-level programme in education and the e-learning contents can be transferred within a network including 14 teacher education units. The outputs created during the project included changes to the teacher education curriculum to strengthen education for democratic citizenship and human rights education and a comprehensive, thematically arranged repository of materials for education for democratic citizenship and human rights education, entitled ‘Democracy, human rights and participation’ (in Finnish), on the website of the Finnish National Agency for Education (edu.fi). Studies were also piloted as part of different courses and as separate units.

This project report describes the nature of previously identified development challenges, measures taken during the project, students’ views on the situation, views on further measures based on the project’s results, and recommendations in support of developing the studies.

SISÄLLYSLUETTELO

Tiivistelmä.....	3
Sammanfattning	4
Abstract.....	5
1. Hankekuvaus	7
1.1. Hankkeen tausta ja tarve	7
1.2. Hankkeen tavoitteet ja toimenpiteet	8
1.2.1. Yhteistyö, korkeakouluverkosto ja sidosryhmät	8
1.2.2. Materiaalikartoitus.....	9
1.2.3. Erikoiskurssi	9
1.2.4. Opintojen yleinen pilotointi opettajankoulutuksessa.....	12
1.2.5. Kansalliset ja kansainväliset seminaarit ja konferenssit.....	12
1.3. Opettajaksi opiskelevien näkemyksiä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittämisestä ja sisällöistä	13
1.3.1. Kyselyt kaikille yhteisellä kurssilla	13
1.3.2. Palautteet erikoiskurssista	15
2. Opettajankoulutuksen kehittämisestä	17
2.1. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen tilanne opettajankoulutuksessa.....	17
2.2. Haasteita ja ratkaisuehdotuksia	17
2.2.1. Rakenteelliset haasteet	18
2.3. Kansalliset ja akateemiset opetussuunnitelmat	18
2.4. Yhtenäisten opintojen rajoitteet ja mahdollisuudet.....	19
3. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen käsitteistä ja sisällöistä	21
3.1. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus laaja-alaisena osaamisalueena	21
3.2. Keskeiset käsitteet	22
3.2.1. Demokratiakasvatus (Education for democratic citizenship, EDC)	22
3.2.2. Ihmisoikeuskasvatus (Human rights education, HRE)	22
3.2.3. Yhteiset tavoitteet.....	22
3.3. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen tarve	23
4. Suosituksia opetuksen ja opetussuunnitelmien kehittämiseen	25
Lähteet	27

1. HANKEKUVAUS

Ihmisoikeuskeskus, oikeusministeriö ja Helsingin yliopisto aloittivat 1.8.2018 yhteistyössä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opettajankoulutuksen vuoden mittaisen kehittämishankkeen. Opetus- ja kulttuuriministeriö osallistui rahoitukseen keväällä 2019. Tarkoitus oli selvittää, miten demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta voisi opettajankoulutuksessa vahvistaa. Konkreettisina tavoitteina olivat materiaalikartoituksen tekeminen ja materiaalien kokoaminen Opetushallituksen edu.fi -portaaliin, pilottikurssin rakentaminen ja toteuttaminen Helsingin yliopiston kasvatustieteellisessä tiedekunnassa ja raportointi opetuksen kehittämisen tueksi. Hankkeen ohjausryhmässä olivat Ihmisoikeuskeskus, oikeusministeriö ja Helsingin yliopisto.

1.1. HANKKEEN TAUSTA JA TARVE

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus kouluissa ja opettajankoulutuksessa on ollut viime vuosina esillä eri yhteyksissä (Männistö, Rautiainen & Vanhanen-Nuutinen 2017; Ihmisoikeuskeskus 2014; OKM 2014; OM 2017a, 2017b; PeVL 56/2017; PeVL 46/2017). Valtakunnalliset opetussuunnitelmien¹ perusteet edellyttävät demokratiaa ja ihmisoikeuksia käsiteltävän tiettyjen oppiaineiden lisäksi myös koko koulun toimintakulttuurissa. Voidaan kysyä, saavatko opettajat riittävät valmiudet toimia opetussuunnitelmien edellyttämällä tavalla?

Selvitysten perusteella demokratiaa ja ihmisoikeuksia *suoranaisesti* käsitteleviä opintojaksoja sisältyy opettajankoulutukseen vähän² tai vaihtelevasti (IOK 2014). Teemat tulevat esille eri yhteyksissä, kuten kasvatustieteen filosofis-yhteiskunnallisilla jaksoilla, monikulttuurisuusopinnoissa ja eräisiin oppiaineisiin liittyvillä ainedidaktisilla jaksoilla (OKM 2014). Selvityksissä on esitetty, että ihmisoikeuskysymykset, demokratia ja osallistuminen on syytä tuoda nykyistä näkyvämmäksi ja laajemmaksi osaksi koulutusta. *Miten tämä tehdään?* Siihen tässä hankkeessa etsittiin keinoja.

Ihmisoikeuskasvatuksen osaamistaso opetta-

jien keskuudessa on tutkimusten perusteella vaihtelevaa (Matilainen 2011), yksittäisten opettajien aktiivisuuden varassa ja juridisista normiperustasta irrallista (IOK 2014) ja opettajankoulutuksessa esiintyvä täydennyskoulutustarve on nostettu esiin (Männistö, Rautiainen & Vanhanen-Nuutinen 2017; IOK 2014; OKM 2014). Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen vahvistaminen on keskeistä osallisuuden lisäämisessä, kiinnostuksen vahvistamisessa aktiiviseen kansalaisuuteen ja vuorovaikutustaitojen tukemisessa moniarvoistuvassa yhteiskunnassa, jotka ovat kehitystarpeita koulutuksessa (ks. esim. ICCS 2016)³. Demokratiakasvatuksen kehittämiseksi on lukuisia perusteita esimerkiksi yhteiskunnallisen osallistumisen eriytymisen (Grönlund & Wass 2016) ja lisäämisen näkökulmasta (Pekkarinen & Myllyniemi 2017; Opetushallitus 2011; ICCS 2016; PeVL 46/2017).

Monimuotoistuvan yhteiskunnan ja ihmisoikeusnäkökulmasta koulutuksen sisällöissä tulisi kiinnittää huomiota esimerkiksi syrjinnän (FRA 2017; CERD 2017) ja viharikosten määrään (Tihveräinen 2016; Rauta 2017). EU:n perusoikeusviraston selvityksessä Suomi oli EU:n syrjivimpiä maita (FRA 2017). Yhteiskunnallisina haasteina tärkeitä ovat myös sukupuolten tasa-arvoon liittyvät teemat, kuten voimakas segregatio, sukupuolen moninaisuus ja naisiin kohdistuva ja sukupuolittunut väkivalta (STM 2017, 17–18; FRA 2014; CEDAW 2014). Opettajankoulutuksessa tulisi edelleen kiinnittää huomiota tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden käsittelyyn. Opettajaopiskelijat ovat myös kokeneet tasa-arvoaiheiden käsittelyn tärkeäksi (Brunila & Kallioniemi 2017, 7).

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslaki velvoittavat koulutuksen järjestäjiä tekemään tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmat, joiden perussisältöjä tulisi käsitellä selkeästi jo opettajankoulutuksessa. Opettajien taitoja yhdenvertaisuuden edistämisessä ja syrjinnän ehkäisyssä sekä monikulttuurisuustaitoja tulee vahvistaa (ks. esim. OPH 2018, 137–138). Sukupuolten välisen tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden teemoja on luontevaa

1 Tässä viitataan erityisesti perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteisiin (POPS 2014) sekä lukion opetussuunnitelmien perusteisiin (LOPS 2015). Myös varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (VASU 2018) sisällöt ovat kirjattuna.

2 ICCS 2016 tulostuloksissa 2016 haastatelluista opettajista yli puolet (54 %) ei ole saanut koulutusta aiheesta. Kolmannes (29%) kertoo saaneensa koulutusta ihmisoikeuksista perustutkinnossa. Esimerkiksi perustuslaista ja poliittisista järjestelmistä ei ollut saanut koulutusta 71 %. Tuloksissa on syytä huomioda, että vastanneet olivat historian, yhteiskuntaopin, maantiedon, terveystiedon, kotitalouden, uskonnon ja elämäntutkimuksen 8. luokalla ainetta opettaneita. (ICCS 2016, 17-18.)

3 Nuorisobarometrissa 2018 nuorten politiikkakiinnostuksessa on viitteitä kiinnostuksen kasvusta ja suomalaisnuorten käsitys itsestään yhteiskunnallisena toimijana on vahvistunut jonkin verran (Nuorisobarometri 2018, 23-24).

käsitellä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kontekstissa, sillä yhdenvertaisuuden periaate, osallisuuden edistäminen ja voimaantuminen kunnioittamaan ja puolustamaan omia ja toisten oikeuksia esimerkiksi vaikuttamisen keinoin ovat keskeisiä lähtökohtia demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksessa.

Opettajat, opettajaksi opiskelevat, eri viranomaiset ja järjestöt ovat esittäneet toiveita kansallisen opettajankoulutuksen yhtenäistämisestä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen osalta (ks. OKM 2014; IOK 2014). Yhteiskunnallisen aiheiden vähäisyys opettajankoulutuksessa on myös tuotu esiin (ks. Rantala & Siikaneva 2005; Ahonen 2005, 21; OKM 2014) ja opettajien keskuudessa on edelleen jänneitä politiikan pelosta⁴ (Löfström, Virta & Salo 2017, 26; Rantala & Siikaneva 2005, 7; Ahonen 2005, 20). Perus- ja ihmisoikeustutkimusta Suomessa selvittäessä ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus nähtiin tärkeänä osana tutkimuksen pitkäjänteistä kehittämistä. Ihmisoikeuskasvatusta toivottiin vahvistettavan kaikilla koulutuksen tasoilla ja että sitä tarjottaisiin laajoille yleisöille eri kielillä. (Ihmisoikeuskeskus & Harkoma 2017, 13.) Ihmisoikeuskasvatustutkimusta on toivottu kehitettävän kasvatustieteen ja pedagogiikan näkökulmista (mt., 82).

Suomi on saanut YK:n yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa (*Universal Periodic Review*, UPR) huomautuksia ihmisoikeuskasvatuksen puutteesta opettajankoulutuksessa. Perustuslakivaliokunta on lausunut opettajien demokratia-, perus- ja ihmisoikeusosaamisen erityisestä tärkeydestä, sillä riittävä ja hyvin toteutettu perus- ja ihmisoikeuskasvatus voi vaikuttaa laajasti ja edesauttaa kaikkien perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Valiokunnan mukaan demokratiakasvatusta tulee sisältyä opettajankoulutukseen ja täydennyskoulutukseen. (PeVL 56/2017; PeVL 46/2017.)

1.2. HANKKEEN TAVOITTEET JA TOIMENPITEET

Vastauksena edellä esitettyihin haasteisiin kehitettiin Ihmisoikeudet, demokratia, arvot ja dialogi kasvatuksessa –hankkeessa 2018–2019 kenen tahansa opettajan ammattitaitoon soveltuva pilottikurssi, koottiin yli 170 opettajille suunnattua demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusmateriaalia ja -sivustoa Opetushallituksen edu.fi –verkkoportaaliin ja kartoitettiin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen systemaattisen kehittämisen keinoja.

Hankkeelle rakennettiin verkkosivut, jotka julkaistiin suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Tapahtumista viestittiin verkkosivuilla, sähköpostitse, sidosryhmien ja ohjausryhmän kautta. Lisäksi Helsingin yliopiston

viestintä tuki hanketta tiedottaen siitä sosiaalisessa mediassa ja kampuksen valotauluilla.

HANKKEEN KOTISIVUT

<https://www.helsinki.fi/fi/projektit/ihmisoikeudet-demokratia-arvot-ja-dialogi-kasvatuksessa>

1.2.1. YHTEISTYÖ, KORKEAKOULUVERKOSTO JA SIDOSRYHMÄT

Hankkeen aikana tehtiin yhteistyötä viranomaisten, korkeakoulujen, järjestöjen ja monien keskeisten toimijoiden kanssa. Hanke oli osa oikeusministeriön koordinoimaa DINO - *Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittäminen sekä nuorten osallisuuden edistäminen* -hanketta. DINO:n koordinaatioryhmässä on laaja yhteistyöverkosto, jolle on välitetty tietoa hankkeesta. UNICEF oli mukana korkeakouluverkoston toiminnassa. Hankkeen ohjausryhmään kuuluivat Ihmisoikeuskeskus, oikeusministeriö ja Helsingin yliopisto. Hankkeen ohjausryhmän tapaamisia järjestettiin syksyllä 2018 kaksi ja keväällä 2019 yksi.

KORKEAKOULUVERKOSTO

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen korkeakouluverkosto syntyi aikaisemmassa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittämishankkeessa, jossa oli mukana 14 korkeakouluyksikköä (Männistö, Rautiainen & Vanhanen-Nuutinen 2017). Korkeakouluverkoston tukeminen oli yksi nykyisen hankkeen tuoma mahdollisuus. Verkostoon tuli mukaan uusia edustajia eri korkeakouluista ja mukana oli edelleen 14 korkeakouluyksikköä. Yliopistoista on verkostossa yhteyshenkilöt Helsingin yliopistosta, Itä-Suomen yliopistosta, Jyväskylän yliopistosta, Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksesta, Lapin yliopistosta, Oulun yliopistosta, Rauman opettajankoulutusyksiköstä, Tampereen yliopistosta, Turun yliopistosta ja Åbo Akademiasta. Ammattikorkeakouluista mukana olivat Haaga-Helia ammattikorkeakoulu, Hämeen ammattikorkeakoulu, Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Oulun ammattikorkeakoulu ja Tampereen ammattikorkeakoulu. Ammattikorkeakouluilla oli meneillään samanaikaisesti opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen vahvistamista ammattikorkeakoulutuksessa tukeva Toimintaa ja kohtaamisia -hanke, jonka kanssa tehtiin yhteistyötä päällekkäisyyksien välttämiseksi.

Verkostotapaamisia järjestettiin etämuotoisesti Adobe Connect -yhteyden avulla syksyllä 2018 kaksi. Keväällä 2019 järjestettiin Helsingissä korkeakouluverkostotapaaminen 14.–15.3.2019 kasvatustien. Hankkeen

4 Epäonnistuneet kouludemokratiakokeilut ovat voineet jättää monelle pelon politiikan tulosta kouluihin (Ahonen 2005, 20).

välivaiheista tiedotettiin sähköpostitse. Kasvatustieteen päivillä 2018 Tampereella myös järjestettiin tapaaminen yliopistoverkoston jäsenille. 14.5.2019 oli ammattikorkeakouluverkoston Toimintaa ja kohtaamisia -hankkeen viimeinen kasvokkainen tapaaminen Oulun ammattikorkeakoulun tiloissa, jossa vaihdettiin hankkeiden tuloksia. Vuoden mittaan oli myös pienimuotoisempia tapaamisia eri puolilla, kuten Haaga-Heliassa Toimintaa ja kohtaamisia -hankkeen toimintaan liittyen syksyllä 2018 ja keväällä 2019, 13.5.2019 Oulun yliopistolla tutkimusyhteistyöhön liittyen ja Jyväskylän yliopistolla 20.10.2018 ja 4.4.2019.

1.2.2. MATERIAALIKARTOITUS

Hankkeen yhtenä tavoitteena oli kartoituksen tekeminen opettajille suunnatuista demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen materiaaleista. Materiaalivarantoja on ollut olemassa, mutta niiden koontia yhteen on toivottu. Materiaalit koottiin yhteistyössä Opetushallituksen kanssa keväällä 2019 uudistuneille edu.fi -sivuille, osioon *Demokratia, ihmisoikeudet ja osallisuus*. Sivusto julkaistiin heinäkuun lopussa 2019 suomeksi, ja se julkaistaan myöhemmin myös ruotsinkielisenä.

Materiaaleja koottiin sähköisellä lomakkeella, joka julkaistiin suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Lisäksi materiaaleja pyydettiin sähköpostitse, sosiaalisessa mediassa, yhteistyötahojen kautta viranomaistoimijoilta, järjestöiltä ja korkeakouluilta. Sivustoja, oppaita ja vinkkejä saatiin yli 170. Materiaaleja teemoiteltiin siten, että ne palvelevat opettajien tarpeita esimerkiksi eri ikäisten opetuksessa luokanopettajista aikuiskasvatukseen. Omina erillisinä aiheina nostettiin esiin lapsen oikeudet, lasten ja nuorten osallisuus, ihmisoikeus- ja demokratiakasvatus, globaalikasvatus, kieli- ja kulttuuriryhmät, vihapuhe ja väkivaltainen radikalisoituminen. Näiden alta löytyy monia teemoja medialukutaidosta yhdenvertaisuuteen ja sukupuolten tasa-arvoon.

Hankkeen aikana havaittiin, että demokratiakasvatukseen soveltuvaa suoranaista pedagogista materiaalia konkretisoimaan esimerkiksi deliberatiivista demokratiaa, demokratiamalleja tai muita käsitteitä oli korkeakoulujen tarkoitukseen vähän. Erityisesti varhaiskasvatukseen opiskelijat toivoivat suoraan varhaiskasvatukseen soveltuvaa materiaalia demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksesta. Luokanopettajien tarkoituksiin ja yleisellä tasolla on toteutettu paljon materiaalia.

Ihmisoikeuskasvatuksen materiaaleja on tuotettu paljon, mutta niiden käyttö opettajankoulutuksessa on edelleen vähäistä (vrt. OKM 2014, 31) ja on edelleen avoin kysymys, kuinka laajasti tuotetut materiaa-

lit tavoittavat kouluja ja opettajia (vrt. Matilainen 2011, 160–162)⁵. Opettajankoulutuksen tarpeisiin suoraan soveltuvan materiaalin tarve on myös tuotu esiin jo aiemmin (Männistö, Rautiainen & Vanhanen-Nuutinen 2017, 10). Pilottikurssissa kehitettiin materiaalia opettajien tarpeisiin soveltuen ja siinä myös hyödynnettiin paljon olemassa olevaa materiaalia. Edelleen opiskelijat toivovat koulu- ja kasvatusalan tarpeista lähtevää konkreettista materiaalia, vaikka yleisesti pilottikurssi koettiin erittäin hyödylliseksi. Tutkimusperustainen opettajankoulutuksen tarpeisiin soveltuva laadukas pedagoginen materiaali edesauttaisi aiheiden integrointia korkeakouluopintoihin.

DEMOKRATIA, IHMISOIKEUDET JA OSALLISUUS -SIVUSTON OSOITE:

<https://www.oph.fi/fi/demokratia-ihmisoikeudet-ja-osallisuus>

1.2.3. ERIKOISKURSSI

Hankkeessa suunniteltiin ja toteutettiin täysin verkoperustainen erikoiskurssi EDUKO12 *Demokratia ja ihmisoikeuskasvatus opetus- ja kasvatustyössä* (5 op). Pilottikurssi toteutettiin Helsingin yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan kandidaatinohjelman valinnaisten opintojen osana 4. periodissa 11.3.–5.5.2019. Kurssi oli suunniteltu kenelle tahansa opettajalle sopivaksi ja se oli avoin kaikille opettajaopiskelijoille eri kasvatustieteen opintosuunnista. Kurssille osallistui opiskelijoita varhaiskasvatuksesta, käsityön opintosuunnasta, aikuiskasvatuksesta, yleisestä kasvatustieteestä ja luokanopettajan opintosuunnasta. Aineenopettajaopiskelijoille kurssi oli avoin vain, jos he tarvitsivat nimenomaisesti opintopisteitä täydentämään pedagogisia opintoja, mutta muussa tapauksessa kurssia ei voitu kandidaatinohjelman valinnaisena kurssina avata tiedekuntarajojen yli.

LAAJA KIINNOSTUS

Kurssi herätti laajaa kiinnostusta. Kurssille ilmoitautui lyhyestä tiedotusajasta huolimatta 118 opiskelijaa, kurssialueelle kirjautui noin 80 opiskelijaa ja sen suoritti erinomaisin ja kiitettävien arvosanoin 53 opiskelijaa useista opintosuunnista. Suoritusprosentti oli kohtuullinen kurssin täyteen verkkoperustaisuuteen nähden. Avoimessa verkkoperustaisessa oppimisympäristössä suoritusprosentit voivat jäädä alhaisiksi esimerkiksi opintojen aloittamiseen ja ajankäyttöön liittyvien ongelmien vuoksi (ks. Nevgi 2001, 195, 191–193). Kurssi oli suhteellisen tarkasti aikataulutettu verkkoperustaisuudesta ja hankkeen aikataulusta johtuen, mutta

5 Matilainen kuvaa, kuinka opettajat kokivat joko ”infoähkyä” tai etteivät olleet saaneet materiaaleja ihmisoikeuskasvatuksesta (Matilainen 2011, 160–162).

opiskelijoilla oli jonkin verran joustoa palautusajoissa. Moni ilmoittautuneista ei pystynytkään sovittamaan kurssin aikataulua esimerkiksi harjoitteluiden ja muiden kurssien päällekkäisen työmäärän vuoksi. Useat poisjääneet kuitenkin toivoivat myös tulevaisuudessa kurssin suoritusmahdollisuutta. Opiskelijat kokevat ajasta ja paikasta riippumattomat kurssit joustavuuden vuoksi hyväksi (Nevgi 2001, 188), mutta ne edellyttävät myös paljon itseohjautuvuutta sekä opettajien että opiskelijoiden näkökulmasta (Nevgi ja Tirri 2003, 126).

Sopivaksi opiskelijamääräksi yhdelle opettajalle arvioitiin 40–50, mutta hankkeen puitteissa oli mahdollista ottaa kurssille enemmänkin opiskelijoita. Opiskelijoilta tuli yhteydenottoja myös eri tiedekunnista, kun esimerkiksi aineenopettajaopiskelijat toivoivat kurssia osaksi pedagogisia opintoja.

Pilottikurssissa haluttiin testata monipuolisia tehtäviä, joten verkkoperustaisessa kurssissa näiden aikataulu oli viikoittainen. Mikäli kurssin toteutukseen löytyy jatkossa enemmän opetusresursseja, voi suoritustamoa joustavoittaa isommille opiskelijamäärille sopivaksi. Isompien opiskelijamäärien 5 opintopisteen kurssilla vastuopettajien on huomioitava työmäärä arvioinnissa, joten isompi määrä opiskelijoita edellyttää myös suurempia opetusresursseja.

Toteutustapa: verkkoperustaisuus tukee siirrettävyyttä kansallisesti

Kurssi pilotoitiin Helsingin yliopiston moodle-ympäristössä hyödyntäen interaktiivisia ominaisuuksia. Verkkoperustaisuus ja moodle-ympäristö valikoituivat sen kansallisen siirrettävyyden näkökulmasta, vaikka täysi verkkopohjaisuus ja sen soveltuvuus demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opiskeluun herättivätkin korkeakouluverkostossa kysymyksiä. Keskustelussa tuotiin esiin pedagogisesta näkökulmasta, että demokratiakasvatuksen sisällöt saavat merkityksensä oppimisprosessissa erityisesti toiminnan kautta ja kontroversaalisten teemojen käsitteilyssä olisi hyvä järjestää mahdollisuus keskusteluun. Verkkopohjaan koottuna kurssi kuitenkin mahdollistaa myös opiskelijoille tilaa asioiden omaksumiselle omaan tahtiin ja loppujen lopuksi toteutus onnistui palautteiden perusteella hyvin ja innostavasti.

Kurssia on pilotointi- ja korjausvaiheen jälkeen siirretty myös muihin korkeakouluihin ja sen osia tai kokonaisuus on tarkoitus mahdollisuuksien mukaan julkaista myöhemmin avoimessa muodossa. Kurssi siirrettiin loppukeväästä 2019 Rauman opettajankoulutuslaitokseen, Tampereen yliopistoon ja Itä-Suomen yliopistoon. Esimerkiksi Itä-Suomen yliopiston opetussuunnitelmaan erikoiskurssi pilotoidaan 2019–2020 noin 20 opiskelijan kurssina ja myöhemmin mahdollisuuksien mukaan siirretään kurssin osia esimerkiksi kaikille yhteisiin pedagogisiin opintoihin.

Verkkopohjainen kurssi on siirrettävissä lähes kaikkiin 14 korkeakouluun ja sen osia tai kokonaisuutta voi kukin opettajankouluttaja hyödyntää mahdollisuuksien mukaan ja parhaaksi katsomallaan tavalla. Joustavat mahdollisuudet tukevat yhteisten sisältöjen käyttöönottoa.

KURSSIN SISÄLTÖ

Kurssin rakentamisen lähtökohtainen ajatus oli, että se soveltuisi *kenelle tahansa opettajaksi opiskelevalle*. Tästä syystä se ei pureutunut yksityiskohtaisesti esimerkiksi tietyille ikäryhmille soveltuvaan pedagogiikkaan, vaan yleisiin periaatteisiin. Toisaalta esimerkkejä koulujen arjesta nostettiin esiin eri ikäisten, tasojen ja eri toimijoiden näkökulmista. Keskeinen näkökulma erityisesti ryhmätehtävissä oli koulun toimintakulttuuriin vaikuttaminen.

Opintojakson kuvaus Helsingin yliopiston Weboodi-järjestelmästä:

Opintojakso on valinnainen ja sen voi suorittaa kandivaiheen opintojen aikana.

Tavoite

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatustiedon kautta opintojakson suorittanut

- ymmärtää, miten demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen sisällöt liittyvät jokaisen opettajan työhön, osaa kehittää omaa opetustaan niiden mukaisesti (esim. osallistavat pedagogiset menetelmät) ja hakea tietoa opetuksensa tueksi tavoitteiden edistämiseksi.
 - osaa soveltaa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen teoreettisia näkökulmia ajankohtaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden kriittiseen tarkasteluun ja yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistumiseen.
 - tietää ihmisoikeuksiin ja demokratiaan liittyvistä määräyksistä ja sopimuksista sekä ymmärtää demokratian ja ihmisoikeuksien yhteyden keskeytyksen oikeusvaltiossa.
 - osaa eritellä ihmisoikeus- ja demokratiakasvatukseen liittyvien oikeuksien, arvojen, politiikan ja arkipäivän suhteita.
 - tunnistaa opettajan normiperustaan (juridinen, eettinen, oikeudet, velvollisuudet) liittyviä näkökulmia ja osaa arvioida omaa toimintaansa kriittisesti.
 - osallistuu tiedostaa omien päätöksentekoprosessiensa ulottuvuudet ja roolinsa näissä prosesseissa.
 - osaa tunnistaa tekijöitä, jotka voivat estää osallisuutta ja johtaa syrjäytymiseen saaden välineitä yhdenvertaisuuden, perusoikeuksien ja osallisuuden edistämiseen.
-

Sisältö

Kurssin keskeisenä sisältönä käsitellään, miten demokratia- ja ihmisoikeuskasvatustaidot liittyvät *jokaisen opettajan* työhön. Kurssilla käydään läpi peruskäsitteet, kansallista ja kansainvälistä normiperustaa, opettajan etiikkaa ja edellä mainitun liittymistä opettajan ammattitaitoon koulun arjesta nousevien tyypillisten demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvien haasteiden ja esimerkkien valossa. Sisältöjen käsittely tukee itsereflektiota ja kokonaisuus tarjoaa tietoa, taitoja ja motivaatiota demokratia- ja ihmisoikeuskasvatustiedon kautta. Opiskelija analysoi kurssin antamien teoreettisten välineiden avulla valitsemaansa yhteiskunnallista aihetta koskevaa ajankohtaista keskustelua ja suunnittelee siihen oman puheenvuoron.

Pakollisena lukemisena kurssilla olivat osia, lukuja tai koko kirja seuraavista: *Hyvän lähteillä - demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus opetustyössä* (Männistö, Rautiainen & Vanhanen-Nuutinen, toim. 2017), *Teachers and Human Rights Education* (Osler & Starkey 2016), *Valppaaksi kansalaiseksi. Yhteiskuntatiedollisen opetuksen taito ja teoria* (Löfström, Virta & Salo 2017) ja Suomen perustuslain luvut 1 & 2. Oheislukemistona opiskelija sai valita omaan ammattikirjallisuuteensa sopivat teemat tai täydentävää kirjallisuutta, kuten *Compasito: Lasten ihmisoikeuskasvatuksen käsi-kirja* (Flowers toim. 2012), *Mitä ihmisoikeuskasvatus on?* (Ihmisoikeuskeskus 2014), *Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsesään selvää* (Matilainen 2011), *Kohti parempaa demokratiaa* (Rautiainen toim. 2018), *Euroopan neuvoston demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta koskeva peruskirja* (CM/Rec(2010)7) ja *Suomalaisen ihmisoikeusarkkitehtuurin ja ihmisoikeuskulttuurin nykytila ja tulevaisuus* (Viljanen & Heiskanen 2018).

Moodle-ympäristöön kurssi rakennettiin mahdollisuuksien mukaan interaktiiviseksi: toteutuksessa hyödynnettiin moodlen H5P lisäosaa, jolla voi tuottaa interaktiivista sisältöä. Kurssiin sisällytettiin monipuolisia tallenteita ja esimerkiksi vertais- ja itsearviointityöpaja. Osiot 1–6 rakennettiin yhteiskunnallisten haasteiden mukaan; jokaisen osion alussa nimettiin yhteiskunnallinen haaste aihealueeseen liittyen ja haasteeseen liittyvä henkilökohtainen kysymys. Opiskelijat innostuivat loppuessaissään arvioimaan näitä haasteita laajasti suhteessa kehittymiseensä opettajana kurssin aikana.

Moodlen kurssirunko oli jaettu kuuteen pääteemaan, jotka olivat 1. Johdatus demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen, 2. Peruskäsitteet, 3. Kansallinen ja kansainvälinen normiperusta 4. Yhdenvertaisuuden tarkastelu: inklusiivinen toimintakulttuuri, 5. Pedagogiikka ja kompetenssit ja 6. Opettajan etiikka. Tehtävinä kursilla olivat:

1. Perus- ja ihmisoikeudet opetustoimessa; miten toimitaan?
 - 1.2. Itsearviointi (Itsereflektiota ongelmalähtöisen oppimisen näkökulmasta)
2. Deliberatiivinen päätöksenteko tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelusta (Koulun toimintakulttuuri)
3. Laaja-alaisen ja monialaisen tehtävän suunnittelu demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyen (Koulun toimintakulttuuri)
4. Kantaa ottava kirjoitus (Yhteiskunnallinen aktiivisuus)
 - 4.1. Vertais- ja itsearviointi
5. Essee (Itsereflektio ja kehittyminen opettajana)

Tehtävä 1 oli itsenäisesti suoritettava oikeisiin tilanteisiin ja oikeusasiamiehen ratkaisuihin pohjautuva tilannekuvaus, jossa opiskelijan tuli arvioida, miten toimisi kuvatuissa tilanteissa. Aiheina olivat erityinen tuki ja nöyryyttäminen, turvalliseen oppimisympäristöön liittyen koulukiusaaminen, huonon käytöksen ennakointi ja leirikoulusta pois jättäminen ja oppilaan tuen määräytyminen diagnoosin perusteella. Palautettuaan tehtävän moodle-ympäristössä opiskelijalle avautui tilanteen oikeudellinen arvio ja ratkaisu, jonka jälkeen opiskelija teki vielä itsearvioinnin vastauksestaan ja arvioi arviota.

Tehtävät 2. ja 3. toteutettiin ryhmätehtävinä myös täysin verkkoperustaisesti. Ryhmien toimivuus moodlessa oli vaihtelevaa; osa koki verkkopohjaisen ryhmätyöskentelyn antoisaksi ja osa koki aloittamisvaikeuksia ja työ saattoi jakautua epätasaisesti. Lopputulokset olivat kuitenkin erittäin hyviä ja monipuolisia. Opiskelijoiden työt koskivat politiikkaa, ihmisoikeuksia, ympäristöä, tasa-arvoa ja erilaisia teemoja yhdenvertaisuuteen liittyen. He suunnittelivat opintokokonaisuuksia muun muassa seuraavilla otsikoilla:

- Politiikan ja kansalaistietoisuuden laaja-alainen osaamiskokonaisuus
- Oikeus elämään – elinkelpoinen elinympäristö
- Vaikuttamisprojekti peruskoulussa
- Ilmiöpohjainen oppimiskokonaisuus ihmisoikeuksista
- Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus koulussa
- Ilmastonmuutos, veden kuivuminen ja kierrätys (varhaiskasvatus)
- Maailmanuskonnot
- TEHDÄÄN YHDESSÄ! – Miten teemme maailmasta suvaitsevamman ja yhdenvertaisemman meille kaikille?
- Minä ja meidän yhteisömme (varhaiskasvatus)
- Ilmastonmuutos
- Maahanmuutto
- Eduskuntavaalit ja demokratiakasvatus

Tehtävä 4. oli kantaa ottava kirjoitus, joka koettiin myös vaihtelevasti innostavaksi ja haastavaksi. Kantaa ottavat kirjoitukset vertais- ja itsearvioitiin moodlen työpajaominaisuuden avulla, mitä opiskelijat kiittivät. Jokaisella oli arvioitavanaan oman kirjoituksensa lisäksi kaksi muuta kirjoitusta. Kaikkien tuli antaa kirjallista palautetta ja opiskelijat olivat kiitollisia, kun saivat töistään palautetta.

Viimeinen numeerisesti arvioitava tehtävä 5 oli essee, jonka aiheen opiskelijat saivat valita, mutta jonka painotuksena oli itsereflektio ja varsinkin oma kehittyminen opettajana kurssin teemojen pohjalta. Esseissä näkyi vahvasti kokemus opettajana kehittymisestä ja

useat kertoivat saaneensa rohkeutta ja välineitä vaikuttaa syrjiviin rakenteisiin oppilaitoksissa ja näkökulmia koulun toimintakulttuuriin vaikuttamiseen.

KURSSIN MUODOSTAMISEN JA TOTEUTTAMISEN PROSESSISTA

Kurssipohjaa rakennettiin heti hankkeen käynnistymisen jälkeen, pilottikurssin sisältöideoita jaettiin korkeakouluverkostossa ja kurssin ydinsisältöpohjaa käytiin läpi korkeakouluverkoston etätapaamisissa syksyllä 2018. Kurssipohja koottiin Helsingin yliopistolla ja vietiin kandidaatinohjelman johtoryhmän hyväksyttäväksi loppuvuodesta 2018. Kun hyväksyntä johtoryhmältä saatiin, alettiin itse verkkokurssipohjaa rakentamaan heti 2019 alussa ja opiskelijoille tiedotettiin kurssista sähköpostitse. Lyhyestä ilmoittautumis- ja tiedotusajasta huolimatta uusi erikoiskurssi herätti opiskelijoissa laajaa kiinnostusta. Kurssi toteutettiin 11.3.–5.5.2019.

Koska 5 opintopisteen kurssiin ei kuulunut yhtään kontaktiopetusta, oli työmäärää korvattu tehtävillä ja esseellä. Useista tehtävistä johtuen niiden suoritusajaa suositeltiin porrastettavaksi ja ryhmätehtävät esimerkiksi määrittivät tietyt palautusajat, jotta opiskelijat sitoutuvat keskusteluun tiettyinä aikoina. Kurssin suorittaminen edellytti opiskelijoilta itseohjautuvuutta ja pilotoinnin perusteella kehitetyissä versioissa sen suoritustapaa on helpotettu. Pilotointiversiossa testattiin eri tehtävien toimivuutta ja käytännön toteutusta. Yksityiskohtaisemmat käytännön toteuttamiseen liittyvät teemat koottiin jaettavaksi verkostolle ja vastuupettajille eri korkeakouluihin.

1.2.4. OPINTOJEN YLEINEN PILOTOINTI OPETTAJANKOULUTUKSESSA

Hankkeessa pilotoitiin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta opettajankoulutuksessa osana erilaisia kursseja ja seminaareja. Oman erikoiskurssin lisäksi hankkeessa tuotettiin luentoja ja oppimateriaalia osaksi Helsingin yliopiston pedagogisten opintojen kaikille pakollista osuutta kurssille Oppimisen ja hyvinvoinnin tuki, 5 op. Kurssilla oli keväällä 2019 noin 670 opiskelijaa. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksesta pidettiin luento 3. ja 4. periodissa ja mukana oli myös ohjeistettuja ryhmätehtäviä opiskelijoiden ryhmissä suoritettavaksi liittyen perus- ja ihmisoikeuksiin koulun arjessa. Tehtävät perustuivat eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian opetustoimea koskeviin ratkaisuihin ja ne koettiin hyödylliseksi. Kurssin yksi teema on erityinen tuki ja aiheen demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen ja perus- ja ihmisoikeusulottuvuutta avattiin tehtävissä ja luennolla. Oppimisen ja hyvinvoinnin tuki -kurssin luento tallennettiin ja siitä on mahdollisuus siirtää osia esimerkiksi vaativan

erityisen tuen TUVET -hankkeen hyödynnettäväksi. Pakollisen kurssin lisäksi osallistuttiin maisteritason Globaali oikeudenmukaisuus ja kasvatus -kurssille, Laaja-alaisen osaamisen tiekartta -seminaariin ja tehtävätuotantoon Laaja-alaisen osaamisen erikoiskurssille, joka pilotoidaan syksyllä 2019. Hankkeessa järjestettiin myös työpaja SDG4: Contribution of Global Education -seminaarissa lokakuussa 2018.

Helsingin yliopiston opetussuunnitelmaan pakolliselle kurssille on nyt myös kirjattu tuleville vuosille 2020–2023 oikeudellinen normiperusta osana Oppimisen ja hyvinvoinnin tuki -kurssia. Opetussuunnitelmiin kurssin saaminen on yliopistojen syklissä haastavaa vuoden sisällä, joten isommat muutokset edellyttäisivät useamman vuoden työskentelyä.

1.2.5. KANSALLISET JA KANSAINVÄLISET SEMINAARIT JA KONFERENSSIT

Hankkeessa osallistuttiin eri tilaisuuksiin ja järjestettiin yhteistyössä työpaja ja seminaari, joissa oli mahdollisuus keskustella alan ammattilaisten kanssa ja kerätä opiskelijoiden näkemyksiä kehittämistyöhön. Hankkeen projektisuunnittelija Tuija Kasa Helsingin yliopistolta osallistui kansallisiin ja kansainvälisiin konferensseihin tutkimukseen ja hankkeeseen liittyen.

SDG4 Contribution of Global Education -seminaarissa 23.10.2018 Jyväskylän yliopistolla järjestettiin Helsingin ja Jyväskylän yliopiston yhteistyössä englanninkielinen työpaja *The key competences – Developing education for democracy and human rights for teachers*. Työpajassa käytiin Suomen tilannetta läpi ja ongelmälähtöisten ja osallistavien metodien avulla käsiteltiin, miten demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta pitäisi opettajankoulutuksessa kehittää.

Hanketta esiteltiin Kasvatustieteen päivillä 2018 Tampereen yliopistolla 15.–16.11.2018. Päivien aihe oli Hyvyys, totuus ja kauneus ja hanke oli esillä Yhdenvertaisuus ja erot opettajuudessa -teemaryhmässä. Hankkeesta kerrottiin myös Uutta luova opettajankoulutus – Sulautuvat oppimisympäristöt -hankkeen Laaja-alaisen osaamisen tiekartta -seminaarissa Helsingin yliopistolla 4.10.2018, jossa pohdittiin tulevaisuuden koulua, laaja-alaisen osaamistaitojen oppimista ja opettajankoulutuksen kehittämistä.

Korkeakouluverkostotapaamisen yhteydessä järjestettiin 14.5.2019 Tiedekulmassa Helsingissä *Näkökulmia demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen*-seminaari yhteistyössä Ope osaa ja ALL-YOUTH-hankkeiden kanssa. Tiedekulmassa oli arviolta 140 osallistujaa ja seminaari streamattiin Helsingin yliopiston Unitube-palveluun. Seminaarissa käsiteltiin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen mahdollisuuksia ja haasteita Suomessa sekä kuultiin asiantuntijapuheenvuoroja juridiikkaan, inklusiivisuuteen, osallisuuteen ja kansainväliseen näkökulmaan liittyen. Paneelikeskustelussa mukana oli korkeakouluverkoston edustajia eri puolilta Suomea ja eri opettajankoulutuksen tasojen edustajia varhaiskasvatuksesta ainedidaktiikkaan.⁶

Projektsuunnittelija esitteli Suomen tilannetta ja hanketta *International Conference on Human Rights Educationissa* (ICHRE) Sydneyssä Australiassa 26.–29.11.2018. (<http://www.ichre2018.com.au/>) Suomessa tehtävä työ kiinnostaa kansainvälisesti. Teoreettinen tutkimusperusta esimerkiksi ihmisoikeuskasvatuksesta on Suomessa vähäistä, joten kansainväliset konstatit ja tutkimuksen kartoittaminen ovat tärkeitä.

Hanke oli mukana ja esillä myös Euroopan neuvoston jäsenmaiden koulutuspolitiikan asiantuntijoiden EPAN-verkoston (Education Policy Advisors Network) seminaarissa *Encouraging Democratic Culture and Human Rights – Schools in Action* 16.–17.4.2019 Helsingissä⁷.

Tutkimusperustan kartoituksen vuoksi osallistuttiin myös University College Londonin Institute of Educationin järjestämään konferenssiin *International Conference for Education and Democratic Citizenship* (ICEDC) aiheella *Education for human rights and citizenship: the challenges of inter-generational justice* Lontoossa Englannissa 14.6.2019.

1.3. OPETTAJAKSI OPISKELEVIEN NÄKEMYKSIÄ DEMOKRATIA- JA IHMISOIKEUSKASVATUKSEN KEHITTÄMISESTÄ JA SISÄLLÖISTÄ

Opettajaksi opiskelevien näkemyksiä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittämisestä ja sisällöistä

opettajankoulutuksessa kerättiin pilottikurssin kehittämistä varten ja yleisesti tiedon kartoittamiseksi kehitystyötä varten. Opiskelijoiden näkemyksiä kysyttiin SDG4 seminaarissa⁸ Jyväskylässä 23.10.2018, Oppimisen ja hyvinvoinnin tuki -kurssilla 3. ja 4. periodissa 11.1.2019 ja 11.3.2019 ja pilottiverkkokurssin palautelomakkeessa kurssin päättymispäivän (5.5.2019) jälkeen.

1.3.1. KYSELYT KAIKILLE YHTEISELLÄ KURSSILLA

Tässä osiossa käsitellään opiskelijoiden näkemyksiä, joita kerättiin palautelomakkeella Helsingin yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan Oppimisen ja hyvinvoinnin tuki -kurssin yhteydessä keväällä 2019. Kurssi on pakollinen osa pedagogisia opintoja. Palautteita kerättiin yhteensä 300⁹, joista 178 kerättiin luennoilla, jossa oli pääosin varhaiskasvatuksen opettajia, luokanopettajia, erityispedagogeja, käsityö- ja kotitalousopettajia. 122 vastausta kerättiin aineenopettajien ja aikuiskasvatustutkijoiden opettajilta. Aineenopettajia oli ainakin oppiaineista uskonto, elämäntutkimus, filosofia, psykologia, biologia, maantiede, englanti, fysiikka, matematiikka, äidinkieli, historia ja yhteiskuntaoppi.

Kyselyn sisältöä tarkennettiin toisessa vaiheessa, joten epävarmuustekijöitä ja pakollisuus-termiä käytettiin 2. kyselyssä (n=178). Kyselyssä kysyttiin pitäisikö demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta olla yleisesti opettajankoulutuksessa? Millaista tukea opettajankoulutukselta demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen toivotaan? Mitkä aiheet opettajat kokevat omassa ja kaikille opettajan työssä tärkeiksi?

Vastauksia lukiessa on syytä huomioda, että kysely toteutettiin osana luentoja, joissa kerrottiin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen määritelmästä ja yleisiä tietoja, joten luennon painotukset ovat jossain määrin saattaneet vaikuttaa vastauksiin. Luennoilla oli hieman erilaiset painotukset, mutta yleiset termit käytiin molemmissa läpi. Tästä huolimatta esimerkiksi tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden termit ymmärretään vaihtelevasti aineiston pohjalta, vaikka luennoissa käytettiin lainsäädäntöön viittaavaa jakoa ja selvennettiin käsitteitä. Tasa-arvolla viitattiin sukupuolten väliseen tasa-arvoon ja yhdenvertaisuudella muihin syrjäntäperusteisiin.

6 Koostejuuttu seminaarista on luettavissa osoitteessa: <https://www.helsinki.fi/fi/utiset/koulutus-kasvatus-ja-oppiminen/toiveikkaa-ja-kestohaasteita-demokratia-ja-ihmisoikeuskasvatuksen-kehittamisessa> ja seminaarin tallenne löytyy osoitteesta: <https://www.helsinki.fi/fi/unitube/video/2e1d00cb-7073-46e1-a50d-2e4c5eb9c9db2>

7 Opetushallituksen tiedote aiheesta: <https://www.oph.fi/fi/utiset/2019/euroopan-neuvoston-helsingin-konferenssin-aiheena-demokraattisen-toimintakulttuurin>

8 Tähän kyselyyn osallistui myös muita kuin opettajaksi opiskelevia. Opiskelijat ja osallistajat toivat esiin palautteissaan esimerkiksi monialaisen yhteistyön tärkeyden demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kehittämishaasteisiin vastaamisessa.

9 Prosentit on laskettu yksittäisen kysymyksen vastausmäärän mukaan. Kohtiin, joista on poistettu laskennasta esim. tyhjiä vastauksia, on merkattu uusi aineistoluku.

Vastauksissa kahden kyselyn välillä ei ollut merkittäviä eroja, mutta esimerkiksi aihepiirinä lapsen oikeudet nousivat vahvemmin tärkeänä aiheena oman työn kannalta varhaiskasvatuksen ja luokanopettajien palautteissa. Aineen- ja aikuiskasvatuksen opiskelijoista taas isompi osuus (10 %) vastasi, ettei pedagogisissa opinnoissa tarvitse **yleistä** demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen käsittelyä, koska esimerkiksi aihe kuuluu jo oman opetettavan aineen perustietoihin. **Kaikista palautteista yhteen laskettuna (n = 297)¹⁰ 96 % toivoi yleisesti demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opetusta opettajankoulutuksen osaksi.**

1.3.1.1. PITÄISIKÖ DEMOKRATIA- JA IHMISOIKEUSKASVATUKSEN OLLA PAKOLLINEN OSA OPETTAJANKOULUTUSTA?

Toisen kyselyn¹¹ 178 palautteesta 93 % vastasi, että demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen tulisi olla **pakollista** opettajankoulutuksessa. 98 % heistä vastasi, että sitä tulisi opettaa opettajankoulutuksessa **yleisesti**. 7 % vastasi pakollisuuskysymykseen kielteisesti perustellen esimerkiksi, ettei pakko edistä haluttua lopputulosta: *”koska pakollisuus ei edistä halua tiedostaa asioita”*.

Pakollisuutta perusteltiin esimerkiksi yhtenäisen perustan ja tietojen tasapuolisuuden takaamisen tärkeydellä kaikille opettajille, asian tärkeydellä ja perustavanlaatuisuudella, ajankohtaisuudella, ammattitaitoon liittyvillä näkökulmilla ja tähänastisen koulutuksen puutteella. Jotkut opiskelijat toivat esiin, etteivät välttämättä valitsisi kurssia, jos se ei olisi pakollinen, joten sen on hyvä olla osana kaikille yhteisiä opintoja. Toisaalta opiskelijat huomioivat, että opettajankoulutuksessa on nyt jo paljon asiaa ja esitettiin erilaisia ehdotuksia, miten demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus voisi olla pienempinä osina eri kurssien yhteydessä.

- *Ainedidaktiikassa mainio mahdollisuus katsoa myös näitä OPS:eissa olevia integroituvia teemoja. Myös pakollinen kurssi esim. 2 op kaikille, liittyen myös opettajien roolin yhteiskuntakasvattajina ja velvollisuuteen viranhaltijana.* (Aikuiskasvatuksen opiskelija, valtiotieteilijä)

1.3.1.2. MITÄ OPETTAJANKOULUTUKSELTA TOIVOTAAN?

Opettajankoulutukselta toivottiin yleistä tietoisuutta, keskusteluja ja erillistä kurssia ja toisaalta juuri aiheen integroimista osaksi muita opintoja sopivissa määrin. Myös käytännönläheistä materiaalia ja käsittelyä toivottiin.

- *Jo syksyn perusopinnoissa voisi olla näistä aiheista, sillä ne tulevat eteen jo perusharjoittelussa.* (Aineenopettajaopiskelija)

1.3.1.3. TÄRKEÄKSI KATSOTUT AIHEET

Tärkeitä aiheita oman ja opettajan työn kannalta yleisesti kysyttäessä nousivat esiin yhdenvertaisuus, tasa-arvo, lainsäädäntöön liittyvät aiheet, lapsen oikeudet, demokratia, vaikutusmahdollisuudet, syrjintä ja kiusaaminen ja yleisesti moninaisuuden ja erilaisiin taustoihin liittyvä huomiointi. Tärkeiden aiheiden painotuksissa oli joitakin eroja kahden kyselyn välillä, joita voi selittää opiskelijataustojen pohjalta.

Tärkeinä aiheina toisessa varhaiskasvatuksen, luokanopettaja-, käsityö- ja kotitaloustieteen opettajaksi opiskeleville kohdistetussa kyselyssä (n = 178) nousivat esiin tasa-arvo, lainsäädäntö, monimuotoistuminen¹², lapsen oikeudet, demokratia, vaikuttaminen ja osallistuminen, yhdenvertaisuus, syrjinnän ja kiusaamisen ehkäisy, kohtaamiseen liittyvät teemat, ihmisoikeudet, suvaitsevaisuus ja kunnioitus, monikulttuurisuus, vähemmistöt, erityinen tuki ja vammaisuus. Selkein ero toiseen kyselyyn verrattuna oli lapsen oikeuksien käsittelyn tärkeys tässä aineistossa ja vastauksissa painotettiin myös enemmän demokratiaan, vaikuttamiseen ja osallisuuden kokemukseen liittyviä aiheita. Tässä kokonaisuudessa enemmän toiseen kyselyyn verrattuna mainittiin erilaiset perheet ja yhteistyö huoltajien kanssa oletettavasti siksi, että suurin osa oli varhaiskasvattajia ja luokanopettajia.

- Tärkeitä asioita, joista ei saada tarpeeksi tietoa muuten (Luokanopettajaopiskelija)
- *kansallisuuteen, seksuaalisuuteen, sukupuoleen, yhteiskuntaluokkaan liittyvä tasa-arvokoulutus.* (Käsityön opettajaksi opiskelija)

10 Koko aineiston koko oli 300 vastausta, mutta kysymyksen opintojen yleisestä asemasta opettajankoulutuksessa oli jättänyt tyhjäksi kolme vastaajaa, joten ne poistettiin laskennasta.

11 Toiseen kyselyyn tarkennettiin kysymystä ensimmäisen lomakkeen minimiopinnoista käyttäen termiä ”pakollinen”, niin saatiin 178 vastauksesta yksiselitteisempi vastaus.

12 Aihepiiriin luettiin viittaukset monimuotoistuvaan yhteiskuntaan ja moninaisuuteen.

- *Tasa-arvo, sukupuolisensitiivinen kasvatus. Jokaisen lapsen huomiointi ja arvostaminen* (Varhaiskasvatuksen opettajaksi opiskeleva).

Aineenopettajien ja aikuiskasvattajien (n=122) vastauksissa mainittiin tärkeänä oman ja opettajan työn kannalta yleisesti yhdenvertaisuus, tasa-arvo, ihmisoikeudet, monikulttuurisuus, lainsäädäntöön liittyvät aiheet, kiusaaminen, demokratia ja vaikuttaminen, erilaiset taustat, lapsen oikeudet ja uskonto ja katsomusteemat.

- *Esimerkiksi peruskoulun ja lukion jälkeen suoraan yliopistoon tullessa tuntuu, että on hyvä oppia laeista yms.* (Aineenopettajaopiskelija)

1.3.1.4. EPÄVARMUUSTEKIJÄT

Epävarmuustekijöitä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyen kysyttiin toisessa kyselyssä (n = 178). Vastauksissa tuotiin esiin epävarmuustekijänä oma tietämättömyys ja se, ettei ole saanut tarpeeksi opetusta tai tietoa.

Aiheina lainsäädäntö, oikeudet ja velvollisuudet nousivat esiin epävarmuustekijöissä. Väkivaltatilanteet mietittyvät ja yleisesti mietittiin, osaako toimia oikein ja kohdella tasavertaisesti opiskelijoita. Opiskelijat myös pohtivat, miten näitä asioita opetettaisiin yleisesti ja eri ikäisille.

- *"pelkään, ettei tietotaitoni riitä huomioimaan kaikkia tasapuolisesti"* (Luokanopettajaopiskelija)
- *"Outoa kun näin yleinen asia, mihin törmää lähes joka päivä, on silti niin vaikeaa ja tiedot on hyvin puutteellisia"* (Luokanopettajaopiskelija)

1.3.1.5. YLEISTÄ

Kaikkien palautteiden kokonaiskuvassa opiskelijat toivat esiin aiheen tärkeyden ja perustavanlaatuisuuden. Palautteissa nostettiin myös esiin osaamisen puute ja koulutuksen vähäisyys. Palautteissa myös viitattiin ajankohtaisiin kohuihin julkisuudessa.

Osaamisen puute ja koulutuksen vähäisyys tuotiin epävarmuustekijöissä esiin ja myös perusteluissa sille, miksi demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen tulisi olla kaikille yhteistä:

- *Asenneongelmien takia, vastuun ymmärtämisen takia* (Aineenopettajaopiskelija)

- *Tärkeää välittää myös oppilaille. nykyisellään koulutusta ei juuri ole* (Aineenopettajaopiskelija)

- *Tärkeää asiaa, josta pelottavan moni tietää todella vähän* (Biologian ja englannin aineenopettajaopiskelija)

Aiheen ajankohtaisuutta ja tärkeyttä yleisesti ja oman työn kannalta tuotiin monin paikoin esiin. Tärkeydestä, opettajan ja opettajankoulutuksen roolista opiskelijat kommentoivat:

- *Ko. asiat ovat tärkeitä ja aina ajankohtaisia. Näitä voi ja tulee nostaa esiin myös muilla kursseilla.*

- *Niiden yleisen eettisen ja moraalisen hyödyllisyyden takia* (Matematiikan ja fysiikan aineenopettajaopiskelija)

- *Tärkeitä asioita, jotka pitäisi olla kaikkien tiedossa* (Aineenopettajaopiskelija)

- *biologiassa etenkin transsukupuolisuuden ja sukupuolen moninaisuuden kysymykset* (Biologian ja maantieteen aineenopettajaopiskelija)

- *Ko. aiheet eivät ole lopulta itsestään selviä. Niihin kasvetaan, niitä voidaan oppia. Kun seuraa julkista keskustelua, voi jo sen perusteella todeta että tarvetta on* (Aikuiskasvatuksen opiskelija)

- *tasa-arvo ja yhdenvertaisuus ovat kasvatuksen kulmakivi. Todella tärkeää sivistyksen kannalta.* (Aineenopettajaopiskelija)

- *Kaikkialla kuuluu vihapuhetta ja epätasa-arvon kannatusta. Opettajilla olisi hyvät mahdollisuudet vaikuttaa asenteisiin.* (Biologian ja maantieteen aineenopettajaopiskelija)

- *Jokaisen opettajan tärkeimpiä tehtäviä on edistää opiskelijoiden tietämystä ja osaamista ihmisoikeuksista ja demokratiasta, jotka ovat yhteiskuntajärjestelmämme tärkeimpiä arvoja. Niitä ei painoteta tarpeeksi.* (Historian ja yhteiskuntaopin aineenopettajaopiskelija)

- *Jokaisen opettajan tulee tuntea ihmisoikeudet. Jos niitä ei muutoin ole opetellut, opettajankoulutus varmistaa, että on ajantasalla esim. perusoikeuksista.* (Aineenopettajaopiskelija)

1.3.2. PALAUTTEET ERIKOISKURSSISTA

Pilottikurssin palautteet kerättiin erityisesti kurssin ja opintojen kehittämistä varten, mutta samalla kysyttiin yleisiä kysymyksiä opiskelijoilta. Kysyttäessä, millaista tukea opettajankoulutus on demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen tarjonnut, niin tyypillinen vastaus oli, että vähän tai:

- *Aihetta on käsitelty opinnoissani melko vähän. Demokratiaa ja ihmisoikeuksia sivutaan yleisenä arvopohjana joillakin kursseilla. Kuitenkin keskustelu siitä mitä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus käytännössä on tai mitä se voisi olla, on jäänyt opinnoissa melko vähäiseksi.* (Luokanopettajaopiskelija)

1.3.2.1. MIKÄ OLII TÄRKEIN OPPI KURSSILLA?

- *Toki tietoisuus ylipäättään eri ihmisoikeus- ja demokratia asioista on tärkeää, mutta etenkin eri lakien, sopimusten ja julistusten merkitys ja taustat ovat mielestäni hyödyllistä käytännön tietoa. Kurssi ohjasi myös mielestäni selkeästi rakentamaan tapaan tarkastella erilaisia ilmiöitä sekä reflektointikyvyn kehittämiseen.* (Yleisen ja aikuiskasvatustieteen opiskelija)
- *No itseäni ehkä eniten puhuttelee demokratian ja ihmisoikeuksien kokonaisvaltaisuus, ts. niiden laajempi merkitys arjessamme ja koulutuksessamme eikä vain niiden mekanistinen ja poliittinen aspekti. Lisäksi olin onnellinen hyvistä materiaaleista liittyen romaneihin, joita on täällä jo syrjitty ihan tarpeeksi.* (Yleisen ja aikuiskasvatustieteen opiskelija)
- *”se, että opettaja on julkisen vallan käyttäjä [...] Ja se, että demokratia on muutakin kuin enemmistön valtaa.”* (Käsityön opettajaksi opiskeleva)
- *”Olen oppinut tämän kurssin aikana valtavasti asioita ja vielä valtavammin olen saanut ajattelemisen ja pohdinnan aiheita. Ymmärrys siitä, miten perustavanlaatuisista kaikkien ihmisten hyvinvointiin vaikuttavista asioista demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksessa on kyse, on ollut silmiä avaavaa. Ehkä yhtenä suurena oivalluksena tältä kurssilta on se, että vaikka usein demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät asiat kulkevat muiden kasvatettavien ja opetettavien asioiden rinnalla hyvin luonnollisesti ja huomaamatta,*

on niissä kuitenkin kyse niin isoista asioista, että ne ehdottomasti tarvitsevat oman huomionsa.” (Varhaiskasvatuksen opettajaksi opiskeleva)

- *”Tärkein oppi kurssilla oli ehdottomasti se, että demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen tulisi olla osa kaikkea kasvatus- ja opetustoimintaa. Kuitenkin nämä aiheet näyttävät jääneen paitsioon niin opettajankoulutuksessa kuin oppilaitoksissakin.”* (Varhaiskasvatuksen opettajaksi opiskeleva)
- *”Tärkein opetus oli se, miten lait ja asetukset vaikuttavat opettajan toimintaan ja identiteettiin. Helposti kuvittelee, että koulujen ja varhaiskasvatuksen tasa-arvo on itsestään selvää, mutta käytännössä näin ei ole.”* (Varhaiskasvatuksen opettajaksi opiskeleva)

Opiskelijat kuvasivat ajatuksiaan myös kurssitoissaan, joissa tuotiin esiin oivalluksia ja varmuuden kehittymistä haastavien tilanteiden käsittelyyn:

- *Aiempi noudattamani linja, jossa en juuri ota kantaa mihinkään kiistanalaiseen ei läheskään aina toimi. Usein on toimittava aktiivisesti, että ei edesauta passiivisesti epätasa-arvoisuuden kehittymistä. [...] Kokemukseni mukaan opettajat ehkä pelkäävät oppilaiden mukaan ottamisen rapauttavan hyvää ja tehokasta opetusta, jolla Suomi on päässyt aiempina vuosina Pisatutkimuksissa loistamaan [...] Mielestäni luokanopettajan tärkein tehtävä on toimia ihmisoikeuskasvattajana. Voiko oikeastaan mikään ohittaa tärkeydessä sitä, että Suomessa on tulevana vuosina aktiivinen, kriittinen, toimiva ja ihmisoikeuksia kunnioittava yhteiskunta?* (Luokanopettajaopiskelija)
- *Tulevana varhaiskasvatuksen opettajana olen kurssin aikana ymmärtänyt itsestäni niin opettajana kuin myös omana itsenäni erilaisia asioita. [...] Tietoinen ymmärtäminen ihmisoikeus- sekä demokratiakasvatuksesta toimii mielestäni vankkana ohjenuorana kaikessa toiminnassa ja hävittää epävarmuutta esimerkiksi epäkohtien esiintuomisessa tai niihin puuttumisessa.* (Varhaiskasvatuksen opettajaksi opiskeleva)

2. OPETTAJANKOULUTUKSEN KEHITTÄMISESTÄ

2.1. DEMOKRATIA- JA IHMISOIKEUSKASVATUKSEN TILANNE OPETTAJANKOULUTUKSESSA

Tutkimusta demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyen tehdään erilaisilla painotuksilla eri puolilla Suomea. Aiemmista hankkeista ja selvityksistä on jäänyt demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen käytänteitä eri puolille Suomea. Esimerkiksi Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksella on kasvatustieteen asiantuntijaseminaari (ks. Isosomppi & Leivo 2017, 102–107), Helsingin yliopistossa on muun muassa kantaa ottavan kirjoituksen menetelmä (Löfström, Salminen, Salo, Salmenkivi, Tammi, Rasa, Malama & Simpson 2017, 134–139) käytössä osana Koulutus ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus -kurssia ja Åbo Akademissa vietetään ihmisoikeuspäivää (ks. Gullberg, Björkgren & Björklund 2017, 96–101).

Jyväskylän yliopistolla ja Åbo Akademilla on myös käynnistynyt demokratiakasvatukseen *Integrated Subject and Democratic Education* (IDEMO) -hanke ja useita tahoja on mukana *Diversity in Education* (DivEd) -hankkeessa, jossa kehitetään kieli- ja kulttuuritietoisuutta opettajuutta ja opettajankoulutusta. Ammattikorkeakouluverkoston *Toimintaa ja kohtaamisia - osallisuuden ja ihmisoikeusperustaisuuden vahvistaminen ammatillisessa opettajankoulutuksessa* -hanke päättyi 31.7.2019 ja hankkeessa koottiin Jyväskylän ammattikorkeakoulun sivuille tukiaineisto¹³ opettajille ja opettajankouluttajille. Useita aihepiiriin liittyviä hankkeita on käynnissä eri puolilla Suomea opettajankoulutuksen kehittämisessä. Opetussuunnitelmiin esimerkiksi ammattikorkeakouluissa on lisätty demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen teemoja, mutta tilanne on vaihteleva.

2.2. HAASTEITA JA RATKAISUEHDOTUKSIA

Hankkeen lähtökohdissa haasteiksi mainittiin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen toteutumisen vaikeus, riippuvuus yksittäisten opettajien aktiivisuudesta, irrallisuus juridisesta normiperustasta, opettajankoulutus ”toiveiden tynnyrinä” ja yhtenäisille

opinnoille haasteena yliopistojen autonomiset koulutuksen kehittämisen prosessit. Yksi teema oli myös vastuu ja sen siirto: kenelle vastuu aiheen kehittämisestä ensisijaisesti kuuluu? Korkeakouluverkostotapaamisessa 14.3.2019 todettiin, että huomattavan isoa kehitystä näihin isoihin teemoihin ei ole monista kehitysaskelista riippumatta tullut. Haasteet liittyvätkin korkeakoulujärjestelmän kokonaisuuteen, joten niihin vastaaminen edellyttää pitkäaikaista kehitystyötä. Kehitystyössä tärkeää olisi esimerkiksi kansallisen koordinaation, yhteistyön ja tiedonvaihdon mahdollistuminen, joka on haastavaa ilman ylimääräistä resurssia.

Käytännöllisenä aikaisemmin havaittuina haasteena on, että yhtenäinen demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kurssi nähdään tärkeänä, mutta sen toteuttaminen koetaan haastavaksi esimerkiksi hallinnollisesta näkökulmasta. Yleinen ongelma on myös opettajankoulutukseen kohdistuvat monet toiveet ja paineet. Täydet opetusohjelmat tarvitsevatkin joustavuutta opintojen toteutusmuodossa, joten yksi tavoite hankkeessa oli määrittää perustaa ”minimistandardille” demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksesta, joka soveltuisi pakollisiin kursseihin.

Sen sijaan, että demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksessa kehitettäisiin paljon uutta sisältöä opettajankoulutukseen, niin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksessa on potentiaalia yhtenäistää monia erillisiä teemoja. Luvussa 3 käydään tiiviisti läpi lähikäsitteitä ja aiheita, jotka liittyvät demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen.

Yhtenä materiaaleihin liittyvänä haasteena on, että demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen oppimateriaaleja ovat tuottaneet useat järjestöt ja viranomaiset, mutta materiaalien kohtaaminen opettajankoulutuksen, koulujen ja laajasti opettajien kanssa ei välttämättä ole kovin laajaa (vrt. OKM 2014, 31; Matilainen 2011, 160). Pilottikurssin toteutuksessa havaittiin, että opettajaopiskelijat hyödyntävät mielellään olemassa olevaa materiaalia, kun heille niitä tarjotaan.

Vastauksena tähän haasteeseen kehitettiin verkko-perustainen kurssi, joka on muokattavissa. Kurssissa hyödynnettiin soveltuvasti paljon olemassa olevaa materiaalia. Kurssista voi käyttää osia tai toisaalta kokonaisuus soveltuu erikoistumiskurssiksi opettajille. Tämän tyyppisen kurssin avaaminen eri yliopistojen

13 Tukiaineisto löytyy osoitteesta: <https://oppimateriaalit.jamk.fi/kohtaamisia/>.

välille suoritettavaksi vaatisi pitkän valmisteluprosessin, sillä opetusohjelmien suunnittelu tapahtuu kaikissa korkeakouluissa eri aikaisesti ja vastuuopettajan tulisi kyetä suunnittelemaan ajankäyttönsä hyvissä ajoin. Verkostossa on kuitenkin mahdollisuus jakaa verkkooperaustaista kurssia siten, että kukin voi ottaa siitä osia käyttöönsä. Nykyjärjestelmän ja vuoden mittaisen hankkeen aikana tämä oli toimivin ratkaisu.

2.2.1. RAKENTEELLISET HAASTEET

Korkeakouluissa aiemmin kuvatun epäsystemaattisuuden rakenteellinen piirre on yliopistojen autonomia, korkeakouluissa henkilöstön vaihtuvuus sekä tutkimusperustaisuuden ja -painotusten vaihtuvuus. Laajempaan haasteena demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kansalliseen kehittämiseen liittyen on myös yleisesti tuotu esiin opettajien täydennyskoulutuksen rakenteellisia ongelmia (ks. Väättäinen 2019, 74–75) ja hankelähtöisen kehittämisen ongelmia (mt., 78–79.) Tutkimus- ja tulospaineiden kasvaminen yliopistoissa (ks. Hansen 2016, 25) vaikuttaa myös omalta osaltaan. Yksittäisistä väliaikaisista hankkeista on nostettu ongelmia esiin ja pysyvämpiä muutoksia tärkeiden asioiden ylläpitoon toivottaisiin. Hankkeiden avulla on kuitenkin voitu luoda tukea ja vahvistaa aihepiirin perustaa opettajankoulutuksessa.

Haasteena on myös, että jos esimerkiksi ihmisoikeuskasvatus ei suoraan kuulu kenenkään vastuulle ja se on sivuosassa monessa teemassa, ei sen systemaattiselle ja laajemmalle kehitykselle löydy resursseja, sillä ylipäänsä rahoituksen hankkiminen edellyttää investointia kiireisessä opettajankoulutuksen arjessa. Tähän liittyen myös henkilöstörakenteeseen liittyy omat haasteensa: vakituksessa asemassa olevilla henkilöillä on laaja ja määrätty työnkuva, johon saattaa olla vaikea sisällyttää uusia teemoja ja monissa hankkeissa mukana olemisen on haaste. Väitöskirjatutkijat taas ovat työllistettyjä väitöskirjatutkimukseen. Tutkimusrahoitusta on helpompi saada, jos taustalla on olemassa olevaa tutkimusperinnettä. Määräaikaisissa työsuhteissa olevat, esimerkiksi hanketyöntekijät, puolestaan vaihtuvat. Aiheen kehittämisen takaaminen siis vaatisi monipuolista yhteistyötä, priorisoimista ja neuvotteluja ajankäytöstä johdon kanssa.

Hankekehittämisen haasteita ja rajoitteita on tutkittu (Hansen 2016, 13) ja pysyvän muutoksen aikaansaamisen problematiikka näkyy esimerkiksi tasa-arvon kehittämistyössä (ks. Brunila, Heikkinen & Hynninen 2005). Yksi haaste kehittämisessä on myös, ettei erinäisten selvitysten ja ohjelmien asettamia tavoitteita huomioida koulutuksen kehittämisessä. Esimerkiksi Brunila tuo esiin, kuinka opettajankoulutusta koskevissa ohjelmissa ja suunnitelmissa ei pääsääntöisesti ole huomioitu hallituksen tasa-arvo-ohjelmien opettajan-

koulutukselle asettamia tavoitteita. (Brunila 2009, 37).

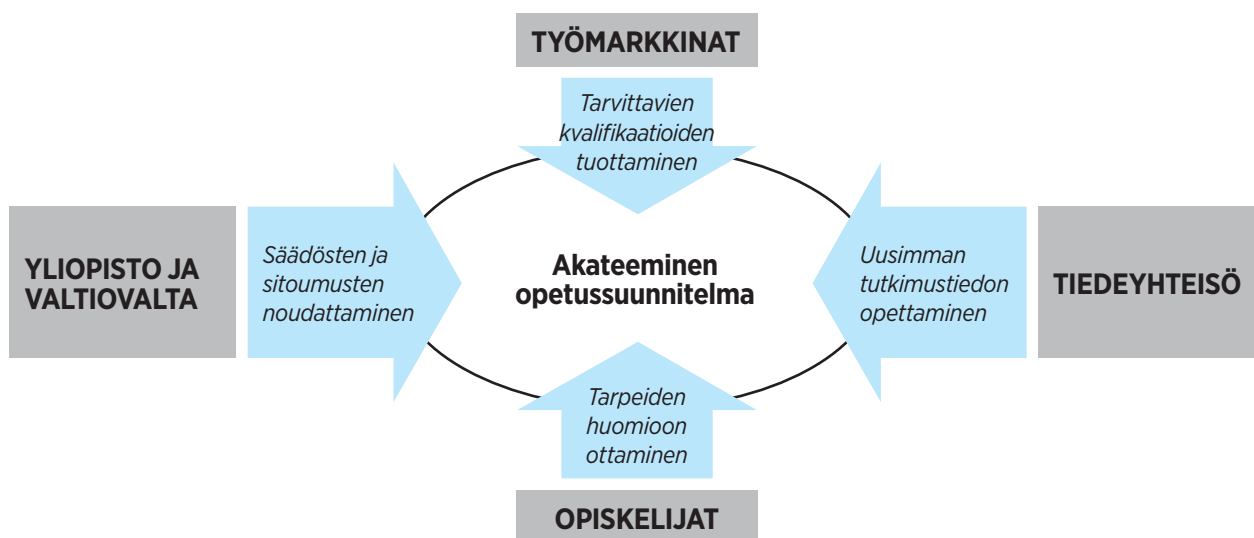
Hankekehittämisen ongelmista huolimatta nykyisen järjestelmän puitteissa todennäköisesti toimivin ratkaisu olisi kehittää erillisen hankerahoituksen turvin ”rakenne”, joka voisi tarkoittaa esimerkiksi moduuliperustaista verkkoalustaa, joka huomioisi korkeakoulujen monitahoisuuden. Tämä edellyttäisi koordinaatiota ja resursseja. Ideaalia olisi jonkinlainen kansallinen taho tai pysyvä toimija, joka voisi ylläpitää tuloksia ja esimerkiksi tiedottaa jo valmiiden materiaalien olemassaolossa. Kehitystyössä tulisi huomioida ensinnäkin opetussuunnitelmaprosessien pitkä aikajänne, opettajan koulutuksen tarpeet ja tutkimusperustaisuus.

2.3. KANSALLISET JA AKATEEMISET OPETUSSUUNNITELMAT

Opetustyötä ohjaava keskeinen normidokumentti lainsäädännön lisäksi ovat kansalliset opetussuunnitelmat. Niiden taso ja yleinen normiohjaus demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen osalta onkin Suomessa erinomaisella tasolla. Akateemisen opetussuunnitelman valmisteluprosessiin vaikuttavat monet tekijät. Korkeakoulutuksen tehtävä on myös kriittisesti tarkastella yhteiskunnallista kehitystä ja opetussuunnitelmat itsessään ovat tutkittavia dokumentteja. Kuten jo aiemmin on todettu, opettajankoulutuslaitokset autonomisina ja eri korkeakoulutuksen painotuksista riippuvina muodostavat erityisosaamiseensa pohjaavaa opetusta. Isoja muutoksia kansallisissa opetussuunnitelmissa, joihin myös opettajankoulutuksen edellytetään reagoivan, onkin tuettu ja tuetaan erilaisin valtionavusteisin hankkein. Opettajankoulutuksen mahdollisuus reagoida isoihin muutoksiin muun muassa tutkimusperustaisuuden vuoksi edellyttää aikaa.

Vitikka, Salminen ja Annevirta tuovat esiin olennaisena kysymyksenä, kuinka avoin opettajankoulutuksen opetussuunnitelma on ulkoisille toimintaympäristön muutoksille. Opetussuunnitelmaa saatetaan käsitellä laajasti yhteiskunnallisesta, teoreettisesta tai ideologisesta näkökulmasta ja toisaalla saatetaan painottaa käytännön työn näkökulmaa. He kysyvät, tulisiko opetussuunnitelman premissien olla selkeämmin kansallisesti jaettu. He myös pohtivat selvityksen pohjalta opettajan ammatilliseen kehittymiseen liittyen, kuinka keskeisessä asemassa opetussuunnitelmat ovat tulevien opettajien koulutuksessa. (Vitikka, Salminen & Annevirta 2014, 42.)

Vitikka, Salminen ja Annevirta havaitsivat selvityksessään (ks. Vitikka, Salminen & Annevirta 2012), että suomalainen opettajankoulutus kenttä ja opettajankoulutuksen opetussuunnitelmat ovat kirjavia (Vitikka, Salminen & Annevirta 2014, 42). Sama teema havaittiin opettajankoulutuksen opetussuunnitelmien vertai-

Kuva 1. Eri toimijat akateemisen opetussuunnitelman valmistelussa (Luoto & Lappalainen 2006, 14).

lussa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyen (ks. OKM 2014).

Opettajien opetussuunnitelma-ajattelua määrittää myös se, millaisena opetussuunnitelma eri ohjausjärjestelmän tasoilla näyttäytyy ja konkretisoituu eli miten opetussuunnitelmasta viestitään (Vitikka, Salminen & Annevirta 2014, 41). On vaihtelevaa, missä määrin ja mitkä osat opetussuunnitelmasta ovat kommunikointina opettajankoulutuksessa. Valtionhallinnon ja tiedeyhteisön välinen yhteistyö on keskeistä opettajankoulutuksen opetussuunnitelmätietoisuuden lisäämiseksi (Vitikka, Salminen & Annevirta 2014, 42).

Yliopistojen prosesseissa opetussuunnitelman valmistelu on monivuotinen projekti, johon vaikuttavat monet tekijät (ks. KUVA 1). Akateemiseen opetussuunnitelmaan vaikuttavien tekijöiden kuvion pohjalta voidaan esimerkiksi demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen ja opettajankoulutukseen liittyen kysyä; vastaako akateeminen opetussuunnitelma riittävästi kansainvälisiä ja kansallisia sitoumuksia ja säädösten sisältöä? Mitkä priorisoituvat tärkeinä työelämäkvalifikaatioina opettajankoulutuksen kehittämisessä? Miten yksittäisten tärkeiden teemojen käy prosessissa?

Luodon ja Lappalaisen (2006, 14) kuvaamaan kenttään opetussuunnitelman muodostamisen dynamiikasta voisi lisätä erinäisiä yhteiskunnallisia toiveita ja paineita, joita opettajankoulutukseen kohdistuu. Onkin mielenkiintoinen kysymys, millä tavoin opettajankoulutus voisi systemaattisesti reagoida yhteiskunnallisiin haasteisiin, kuten ilmastonmuutokseen, tai laajasti integroida tärkeitä teemoja, kuten tasa-arvo-, ihmisoikeus- ja demokratiakasvatusta osaksi jokaisen valmistuvan opintoja.

2.4. YHTENÄISTEN OPINTOJEN RAJOITTEET JA MAHDOLLISUUDET

Korkeakouluissa yhtenäisten opintojen muodostaminen nykyisen järjestelmän puitteissa on ongelmallista monestakin syystä. Koska jokaisella korkeakoululla on autonomia määrittää opintojen sisältö, mikä on itsessään tärkeä ja oleellinen osa tieteen vapautta, ei ole olemassa erillistä rakennetta, johon voisi lisätä opintoja. Opettajankoulutus on lisäksi erittäin monitahoinen kokonaisuus. Koska yliopistoissa annettava koulutus on tutkimusperustaista, vaikuttaa esimerkiksi ihmisoikeuskasvatuksen suoran tutkimuksen puute siten, ettei se sisälly suoraan opintoihin. Demokratiakasvatuksen tutkimuksella on pidempi perinne osana esimerkiksi historian ja yhteiskuntaopin didaktiikkaa ja tutkimusta. Kuitenkin yhteiskunnallisen ja demokratiakasvatuksen sisältöjen ja suoran käsittelyn vähäisyys opettajankoulutuksessa on myös tuotu esiin (ks. Rantala & Siikanen 2005; Ahonen 2005, 21; OKM 2014).

Oppisisältöjen suunnittelu voisi kohdistua pakollisiin pedagogisiin opintoihin, jolloin opintojen kattavuus olisi laaja. Kukaan korkeakoulu määrittelee näiden sisällön myös kunkin korkeakoulun asiantuntemuksen ja tutkimusperustan mukaisesti. Opettajan pedagogisiin opintoihin ei ole standardoituja kansallisia määritelmiä.

Yliopistorajoja ylittäviä malleja ovat esimerkiksi psykologian koulutusallalla toimiva yliopistoverkosto Psykonet (www.psykonet.fi) ja nuorisotutkimuksen yliopistoverkosto YUNET (<https://yunet-verkosto.blog/>). YUNET pohjaa tutkimusyhteisön intressiin jakaa tietoa ja opintoja kansallisesti. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen haasteena tähän verrattessa on, ettei

esimerkiksi ihmisoikeuskasvatuksella ole laajemmin suora tutkimusta. Psykonetin synty perustui aluksi psykologian tutkinnoista annettuun tutkintoasetukseen (318/1996, 1 §), joka edellytti tutkintoihin kuuluvan koulutuksen suunnittelun ja järjestämisen tapahtuvan psykologian alan opetusta antavien yliopistojen yhteistyönä. Asetus kumottiin 2004, mutta yhteistyö jatkui. Psykonetin kehittymisen taustalla (ks. Järvinen 2008) on myös erillisen psykologian oppiaineen intressi järjestää yhtenäisiä opintoja, vahvistaa psykologian asemaa ja intressinä on ollut myös mahdollisuus siirtää asiantuntemusta virtuaalisesti yliopistosta toiseen, kun tutkimus ei ole jokaiseen yliopistoon siirrettävissä. Verrattuna demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen yhtenä haasteena on, ettei demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus ole erillinen oppiaine, jolla olisi samanlaista erillistä ja vahvistettua asemaa. Yhtenevääisyyttä on puolestaan siinä, että Suomessa on eri puolella tutki-

musta esimerkiksi demokratia-, globaali-, monikulttuurisuus- ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyen, johon pätee sama siirtämisen ongelma eli verkkoperustainen yhteistyö jakaa asiantuntemusta edistäisi kansallista yhtenäisyyttä ja helpottaisi erityisosaamisen jakamista.

Tällaisen rakenteen muodostaminen puolestaan edellyttää pitkäjänteistä yhteistyötä. Erilaisissa kehittämissankkeissa esiin nouseva toive vaikuttaa esimerkiksi opettajankoulutuksen opetussuunnitelmiin edellyttää myös pitkäjaksoista työskentelyä, jotta prosessissa voidaan olla mukana vaikuttamassa sisältöihin ajankohtaisten, tutkimusperustaisten ja sopivan sisällön mukaan. Tästä näkökulmasta toisaalta opintojen muodostaminen erilliseen alustaan tai jossain määrin yksittäisen korkeakoulun ulkopuolelle hallinnoitavaksi on kannatettavaa, sillä tällainen rakenne ei olisi altis henkilöstömuutoksille.

3. DEMOKRATIA- JA IHMISOIKEUSKASVATUKSEN KÄSITTEISTÄ JA SISÄLLÖISTÄ

3.1. DEMOKRATIA- JA IHMISOIKEUSKASVATUS LAAJA-ALAISENA OSAAMISALUEENA

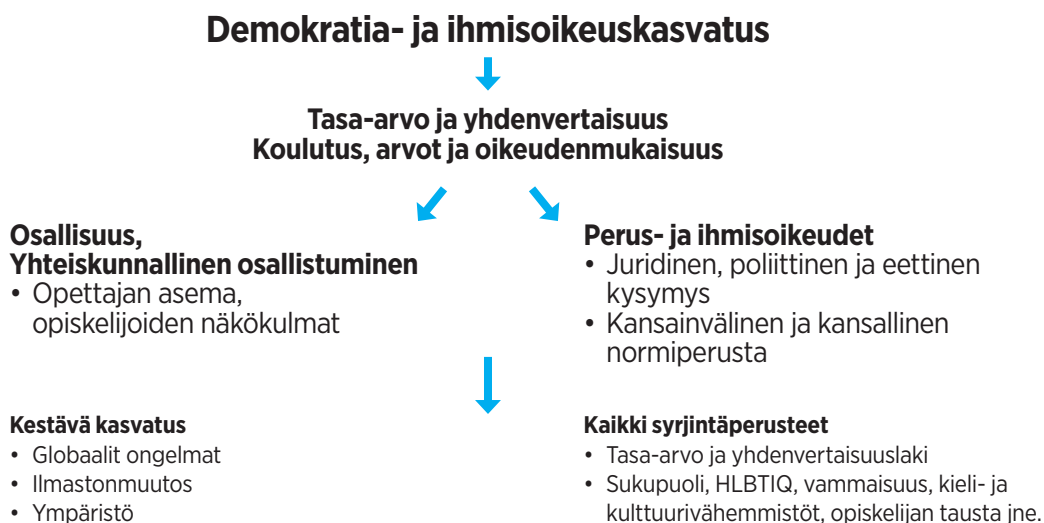
Pyrittäessä yhtenäiseen demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen on haasteena käsitteiden määrittely. Yksi tapa hahmottaa kokonaisuutta on tässä hankkeessa muodostettu peruskurssi, mutta sisällöistä voidaan olla erimielisiä ja esimerkiksi teoreettinen kehys ja käsitelmäärittelyt voivat vaihdella ja niiden tuleekin perustua kouluttavan opettajan asiantuntemuksen. Tässä hankkeessa käytettiin laaja-alaista määritelmää, jota voi hahmottaa kaavion 2 (KUVA 2) mukaisesti.

Kuvassa olevat tasot eivät sinänsä kuvaa hierarkiaa, vaan tapaa tuoda käsitteitä ja aiheita esiin kursilla. Kestävä kasvatusta voisi toimia myös koko kehikon kattokäsitteenä. Opettajaopiskelijat kiittivät kurssin monipuolista lähestymistapaa aihepiiriin, kun joidenkin mielestä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta terminä koettiin aluksi haastavaksi. Laaja-alainen lähestymistapa nähtiin myös siltä osin onnistuneeksi, että se yhdistää niin monia erillisiä teemoja ja antaa käsit-

teellistä selkeyttä haasteiden käsittelyyn. Aihepiiri piti sisällään sekä pitkäaikaisia ongelmia (esim. syrjintä) ja yhteiskunnallisesti ajankohtaisia aiheita (esim. viharikokset).

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen sisällöt ovat osa kaikkia kansallisia opetussuunnitelmia (VASU 2018; LOPS 2015; POPS 2014) esimerkiksi kasvatustyötä ohjaavissa velvoitteissa, arvopohjassa, laaja-alaisissa osaamisalueissa (POPS 2014; VASU 2018) tai aihekokonaisuuksissa (LOPS 2015, 35–39). Laaja-alaisuuden haaste on ensinnäkin se, että se periaatteessa opetussuunnitelmatasolla läpäisee kaiken ja liittyy kaikkeen, mutta käytännössä se ei eriydy esimerkiksi oman oppiainestatukseen kautta omaksi aiheekseen, jota ylläpidettäisiin oppiainemaisesti. Se ei siis kuulu eksaktina käsitteenä suoraan kenellekään. Toki tietyt sisällöt kuuluvat ainedidaktiikkaan ja oppiaineisiin. Yhtenä esimerkkinä demokratian teemat ovat keskeisiä esimerkiksi yhteiskuntaopissa ja ihmisoikeus-sisällöt ovat keskeisiä historiassa, yhteiskuntaopissa, elämäntutkimustiedossa ja uskonnossa.

Kuvan kaaviossa esiin tuotuja käsitteitä on tutkittu ja niitä käsitellään eri tavoin eri opettajankoulutuksissa.

Kuva 2. Pilottikurssin ja toiminnan pohjalta jäsennetty yksi tapa käsitteiden suhteelle.

Esimerkiksi vain joitakin mainittuna Oulun yliopistossa on vahva globaalikasvatus- ja monikulttuurisuusosaaminen, Jyväskylän yliopistossa demokratiakasvatuksen tutkimusta ja Helsingistä löytyy monipuolista tutkimusta yhdenvertaisuuteen, demokratiakasvatukseen ja tasa-arvoon liittyen.

Kun tarkastellaan kaikkea tutkimusta liittyen yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon koulutuksessa ja analysoidaan lähikäsitteitä, voidaan kysyä, tarvitseeko teemaa ylipäänsä kutsua termillä demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus. Edellinen käsittekaavio kuvastaa, miten teema liittyy moniin muihin aiheisiin. **Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen käsitteen potentiaalina on toisaalta mahdollisuus sitoa yhteen erillisiä aiheita ja nojattessaan kansalliseen normiperustaan tarjota yhtenäistä lähestymistapaa opettajan työhön.** Viitaten muuhun tutkimukseen ja verrattessa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen suhdetta lähikäsitteisiin, voidaan nostaa esiin samoja ongelmia, jotka liittyvät keskeisesti demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksella on myös ominaispiirteensä, jotka ovat tärkeitä suhteessa muihin käsitteisiin. Esimerkiksi yhteiskunnallinen ulottuvuus ja ihmisoikeuksien oikeudellinen perusta ovat tärkeitä näkökulmia.

3.2. KESKEISET KÄSITTEET

Kurssilla määriteltiin keskeiset käsitteet kansainvälisiin asiakirjoihin, tutkimuksiin ja selvityksiin perustuen. Näkökulmaa suhteessa asiakirjoihin laajennettiin myös tuomalla kurssilla käsitteiden eri ulottuvuuksia esiin eettisestä ja poliittisesta arkiseen ja käytännölliseen tasoon.

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen kanssa osittain päällekkäisiä ja lähikäsitteitä ovat kansalaiskasvatus, kansainvälisyyskasvatus, globaalikasvatus, kulttuurienvälinen kasvatus, monikulttuurisuuskasvatus jne. (IOK 2014, 18). Nämä hieman eri painotuksia sisältävät kasvatusalat jakavat saman arvoperustan (ks. OPH 2018, 137).

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen osaamiseen liittyvät kompetenssit (OPH 2017a, 50; EN 2016, 10) myös läpileikkaavat niin globaalikasvatuksen, kestävän kehityksen ja monikulttuurisuusosaamisen tavoitteet. Näitä ei siis tule ymmärtää erillisinä, vaan niitä voidaan opettaa jatkumona (OPH 2018, 137). Hankkeen tavoitteiden ja rajauksen kannalta nostetaan kuitenkin keskeiseksi Euroopan neuvoston demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta koskevassa peruskirjassa (*Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education* (EDC/HRE), CM/Rec 2010/7) sekä YK:n ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen julistuksessa (2011) esitetyt määritelmät. Sisällöllistä painotusta ja määrittelyä

ohjaa aiemmin toteutettujen tutkimusten ja hankkeiden pohjalta nousseet havainnot puutteista esimerkiksi kansallisen tai kansainvälisoikeudellisen normipohjan hahmottamisessa sekä osallisuudessa.

3.2.1. DEMOKRATIAKASVATUS (EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP, EDC)

Euroopan neuvoston peruskirjassa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksesta demokratiakasvatus (*Education for democratic citizenship, EDC*) tarkoittaa kasvatusta, käytäntöjä ja tietoisuuden levittämistä, jonka tavoite on tarjota oppijoille tietoa, taitoja, ymmärrystä ja käytösmalleja, jotka voimauttavat heitä puolustamaan ja harjoittamaan demokraattisia oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan yhteiskunnassa. Koulutus tähtää moninaisuuden arvostukseen ja siihen, että oppijat voivat olla aktiivinen osa demokraattista toimintaa. Tarkoitus on myös tarjota näkökulmaa demokratian ja oikeusvaltioperiaatteen edistämiseen ja suojeluun.

3.2.2. IHMISOIKEUSKASVATUS (HUMAN RIGHTS EDUCATION, HRE)

Ihmisoikeuskasvatus määritellään YK:n ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen julistuksen (2011, A/RES/66/137) pohjalta. Julistuksen mukaan (art. 2[2]) ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus pitää sisällään tietoa ja ymmärrystä ihmisoikeusnormeista, mekanismeista ja -periaatteista sekä ihmisoikeuksien perustana olevista arvoista. Tiedon tarjoamisen lisäksi kyse on myös koulutuksen toteuttamisesta ihmisoikeuksia kunnioittavalla tavalla ja tarkoitus on voimauttaa omien ja toisten oikeuksien kunnioittamiseen ja puolustamiseen (ks. lisää IOK 2014, 17–22). Perusoikeusnäkökulma on myös tärkeä ihmisoikeuskasvatuksessa koulutettaessa ammattilaisia ja varsinkin opettajia myös julkisen vallan käyttäjinä.

Ihmisoikeuskasvatuksen eräs huomionarvoinen ero lähikäsitteisiin on se, että valtioilla on kansainvälisoikeudellinen velvollisuus ihmisoikeuksien kunnioittamiseen, suojelemiseen ja turvaamiseen. Tähän sisältyy velvollisuus ihmisoikeuskasvatuksen ja koulutuksen toimeenpanoon. (IOK 2014, 18.) Suomessa perus- ja ihmisoikeudet on turvattu myös perustuslailla. Julkisella vallalla on näin ollen perustuslaillinen ja kansainvälisoikeudellinen velvoite turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

3.2.3. YHTEISET TAVOITTEET

Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus tukevat toisiaan, eivätkä eroa tavoitteiltaan tai käytännöiltään, mutta ne eroavat jossain määrin laajuudessaan. Demokratiakasvatuksessa korostuvat demokraattiset oikeudet ja vastuut, aktiivinen kansalaisuus ja osallisuus poliittisiin, sosiaalisiin, taloudellisiin,

juridisiin ja kulttuurisiin yhteiskunnan alueisiin. Ihmisoikeuskasvatuksessa korostuu laaja näkemys perus- ja ihmisoikeuksista ja vapauksista kaikkiin ihmiselämän osa-alueisiin liittyen. Osallisuuden edistäminen on molemmissa keskeistä ja muun muassa normiperustatietoisuuden vahvistaminen tukee sekä demokratia- että ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteita.

3.3. DEMOKRATIA- JA IHMISOIKEUSKASVATUKSEN TARVE

Erikoiskurssin sisällöt valikoituivat tutkimusten osoittamien ja demokratiaan ja ihmisoikeuksiin liittyvien haasteiden mukaan. Aiheissa jouduttiin tekemään priorisointia, mutta monien lähestymistapojen kautta demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus on perusteltua ja liittyy muihin aiheisiin. Kurssille valikoitiin siis Suomen saamien suositusten ja tiettyjen haasteiden pohjalta aiheita. Tässä osassa tuodaan joitakin tutkimustuloksia esiin aiheiden valinnan taustalla liittyen viharikoksiin, syrjintään, tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen.

Viharikostilastoissa oli nousua vuonna 2015 (Tihveräinen 2016), jonka jälkeen rikosten määrä tasoittui, mutta on edelleen vuotta 2015 edeltänyttä aikaa korkeammalla tasolla (Rauta 2017). Suomi on saanut huomautuksia YK:n rotusyrjinnän poistamista käsittelevältä CERD-komitealta (Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD) vähemmistöjen asemasta, Suomessa on paljon rasismia (FRA 2017, EU MIDIS II) ja sukupuolten välinen segregatio eli jakautuminen eri aloille on ollut korkealla tasolla lukuisista vaikutuspyrkimyksistä huolimatta (ks. Brunila, Heikkinen & Hynninen 2005, 12–14). Huomautukset ovat koskeneet spesifisti myös koulutusta: esimerkiksi vähemmistöjen koulutukseen liittyviä oikeuksia tai segregatioon puuttumista (esim. CERD 2017; CEDAW 2014). Sukupuolittunut ja naisiin kohdistuva väkivalta (FRA 2014) on ollut yksi ihmisoikeusongelma Suomessa. Kaikki nämä ongelmat luovat ja ylläpitävät valtarakenteita ja haasteita yhdenvertaiselle osallistumiselle, joita on luontevaa käsitellä ja purkaa demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksessa.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen kouluterveyskyselyn (Kouluterveyskysely 2017) mukaan esimerkiksi toimintarajoitteiset (Kanste, Sainio, Halme, Nurmi-Koikkalainen 2017), ulkomaalaistaustaiset, kodin ulkopuolelle sijoitetut (Ikonen, Hietamäki, Laakso, Heino, Seppänen & Halme 2017) ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret kokevat koulussa häirintää ja syrjintää. Noin kolmannes ulkomaista syntyperää olevista on kokenut syrjivää kiusaamista ja he kokevat toistuvaa kiusaamista ja fyysistä väkivaltaa (Halme,

Kuusio, Kanste, Rajala, Klemetti & Seppänen 2017) ja toimintarajoitteiset nuoret kiusaamista, fyysistä uhkaa, seksuaalista väkivaltaa (Kanste, Sainio, Halme, Nurmi-Koikkalainen 2017). Vaikka suurin osa sateenkaarinuorista koki voivansa olla oma itsensä oppilaitoksissa, kiusaamis-, uhkailu- ja väkivaltakokemukset ovat – varsinkin pojilla – moninkertaisia heteronuoriin verrattuna (Luopa, Kanste & Klemetti 2017).

Kouluterveyskyselyssä 5,5 % oppilaista valitsi ”Muu” kysyttäessä sukupuolta. Transnuorten itsemurha-ajatukset ja hyvinvointi ovat huolestuttavalla tasolla, kun esimerkiksi 65 % ajattelee itsemurhaa ja 80 % on kokenut epäasiallista kohtelua, kiusaamista, häirintää ja uhkailua koulussa ja oppilaitoksissa (Alanko 2014, 38). Lisääntymiskyvyttömyysvaatimus translaissa on ihmisoikeusongelma Suomessa; Euroopan ihmisoikeustuomioistuin linjasi 2017¹⁴, että vaatiessaan lisääntymiskyvyttömyyttä valtio rikkoo Euroopan ihmisoikeussopimusta.

Segregaatiolla on moninaisia seurauksia, mutta yksi sukupuolijakoon perustuva seuraus on väkivallan muotojen jakautuminen. Naisiin kohdistuu enemmän perheväkivaltaa ja vainoamista, kun taas Heiskasen ja Ruuskasen (2010) tutkimuksessa 15–74-vuotiaista miehistä 55 % oli joutunut väkivallan tai uhkailun kohteeksi 15 vuotta täytettyään. Miesten väkivaltakokemuksia leimasi fyysinen väkivalta (Heiskanen & Ruuskanen 2010, 5). EU:n perusoikeusviraston 2014 julkaiseman tutkimuksen mukaan 30 % 18–74 vuotiaista suomalaisista naisista on kokenut fyysistä tai seksuaalista väkivaltaa nykyisen tai entisen kumppaninsa tekemänä (FRA 2014). Istanbulin sopimus ratifioitiin Suomessa 2015, ja sen toimeenpanosuunnitelmassa 2018–2020 (STM 2017) on esimerkiksi tuotu esiin naisiin kohdistuvaan väkivaltaan liittyvän ihmisoikeuskoulutuksen tarpeellisuutta.

Sukupuolten tasa-arvoon liittyen yleisesti on tuotu tutkimuksissa esiin, että sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi ovat avainasemassa koulutuksen käytännöt ja opettajan toiminta. Yksittäisten henkilöiden koulutusta koskevien valintojen muuttamiseen tähtäävä toiminta tai esimerkiksi opettajan sukupuoli ei ole yhtä merkityksellistä. Toimintakulttuureihin ja käytäntöihin on siis merkityksellistä kiinnittää huomiota, samoin kuin siihen, että kouluissa toimivien osaaminen on riittävällä tasolla. (Brunila 2009, 43.)

YK:n rotusyrjinnän poistamista käsittelevän CERD-komitean suositukset (CERD 2017) ovat koskeneet esimerkiksi romanien ja saamelaiden asemaa koulutuksessa. Romanien koulutustaso on viime vuosikymmeninä kohentunut (Rajala & Blomerus 2015; Friman-Korpela 2014), mutta siihen liittyy edelleen

14 A.P. Garçon ja Nicot vastaan Ranska: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-172556%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-172556%22]}).

haasteita (Weiste-Paakkanen, Lämsä & Kuusio 2018, 29). Esimerkiksi työharjoittelupaikkojen ja työn saamisessa on vaikeuksia, vaikka yhä useampi hankkii vähintään toisen asteen koulutuksen (Rajala & Blomerus 2015).

Vammaisyleissopimus ratifioitiin 2016. Niemi, Mietola & Helakorpi (2010) tuovat esiin tutkimusta, jotka osoittavat eri vamma ryhmiin liittyviä peruskoulun jälkeiseen koulutuspolkuun liittyviä historiallisesti rakentuneita koulutuspolkuja, jotka ohjaavat vahvasti ajattelua siitä, mikä on ”oikea paikka” tiettyyn vamma ryhmään kuuluvalla opiskelijalla. (Niemi, Mietola & Helakorpi 2010, 83.) Vammaiset henkilöt ohjataan pikemmin eläkkeelle kuin tavoittelemaan yksilöllisesti tavoitteitaan. Ohjausprosessissa tulisikin tukea vammaisen henkilön omaa näkökulmaa ja tutkimuksissa onkin noussut esiin, että vammaiset henkilöt kokevat toistuvasti olevansa toiminnan objekteja subjektiivisuuden sijaan (Niemi, Mietola & Helakorpi 2010, 84).

Suomi sai 2017 YK:n määräaikaistarkastelussa myös huomautuksia vihapuheesta. Viharikosten kas-

vun (Tihveräinen 2016; Rauta 2016) lisäksi on syytä huomioida, että suurin osa viharikoksista jää ilmoittamatta. Oikeusministeriön selvityksessä vain 21% häirintää ja vihapuhetta kokeneista ilmoitti kertovansa siitä kenellekään (Oikeusministeriö 2016). Viharikokset (Tihveräinen 2016; Rauta 2016), vähemmistöjen asema (CERD 2017), rasismi (FRA 2017) ja siihen puuttuminen koulutuksessa (Helakorpi, Hummelstedt-Djedou, Juva & Mikander 2017) ovat kaikki tärkeitä teemoja demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksessa. Vihapuheen ja sananvapauden kysymykset ovat tärkeitä demokraattisen tilan näkökulmasta.

Kuten todettua, suoran yhteiskunnallisen sisällön vähäisyys opettajankoulutuksessa on ollut esillä aiemmin (Ahonen 2005, 21; OKM 2014). Ihmisoikeudet, demokratia, arvot ja dialogi kasvatuksessa -hankkeen 2018–2019 pohjalta vaikuttaa siltä, että monet yhteiskunnalliset teemat sekä vähemmistöihin ja eri ryhmiin liittyvät kysymykset kiinnostavat opettajaopiskelijoita ja näiden käsittelyä toivotaan osana opettajankoulutusta.

4. SUOSITUKSIA OPETUKSEN JA OPEJUSSUUNNITELMIEN KEHITTÄMISEEN

Vuonna 2014 tehdyn selvityksen (OKM 2014) suosituksia on edistetty tässä raportoidussa hankkeessa vuosina 2018–2019. Esimerkkinä suositukset 3 ja 4: ”Koulutuksen toteutusmuotojen kehittäminen” ja ”Demokratian ja ihmisoikeuksien opiskelussa hyödynnetään verkkoperustaisten oppimisympäristöjen mahdollisuuksia”. Lisäksi hankkeessa pystyttiin tukemaan suositusta 7: ”Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta opettajankoulutuksessa kehitetään valtakunnallisena opettajankouluttajien keskinäisenä yhteistyönä”. Osa suosituksista on kuitenkin edelleen ajankohtaisia.

Joitakin keskeisiä ajatuksia nostetaan hankkeen havaintojen pohjalta esiin:

PITKÄJÄNTEINEN KEHITYSTYÖ

Hankkeen toteutusten pohjalta on keskeistä nostaa esiin erityisesti pitkäjäliteisen työn mahdollistamisen tärkeyttä. Pidempiaikaisissa projekteissa tai hankkeissa on syytä huomioida prosessien pitkä kehityskaari, kuten opetussuunnitelmaprosessin monitahoisuus. Pitkäliteisyys on erityisen tärkeää, jos puhutaan kansallisesta kehittämisestä. Laajan kokonaisuuden koordinointi ja edistäminen vaatii resursseja.

DEMOKRATIA- JA IHMISOIKEUSKASVATUKSEN PROFESSUURIN EDISTÄMINEN

Ohjausryhmän tapaamisissa nousi esiin demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen professuurin tärkeys kasvatustieteessä. Professuurin mahdollistuminen toisi mukanaan tutkimustoimintaa ja parantaisi varsinkin aiheen edistämisen mahdollisuuksia opettajankoulutuksessa.

YHTEISTYÖN JA -VASTUUN TÄRKEYS

Monialaisen yhteistyön tärkeys on myös keskeistä esimerkiksi viranomaisten, järjestöjen ja korkeakoulujen kesken. Yliopiston perustehtäviin kuuluvat tutkimus

ja kouluttaminen. Viranomaiset voivat olla ajan tasalla eri tavoin joistakin linjauksista, kuten opetussuunnitelmien spesifeistä sisällöistä tai viimeisistä merkittävistä lakimuutoksista. Tämä edellyttää viranomaisilta kommunikointivalmiuksia ja tuen tarjoamista korkeakouluille kehitysprosesseihin. Sisältöjen tulee olla sopivia opettajankoulutuksen tarpeisiin, joten opettajankoulutuksessa on tärkeää kehittää kasvatus- ja opetusalan asiantuntemukseen ja koulutukseen soveltuvaa materiaalia. Järjestöjen asema on ollut tärkeä esimerkiksi materiaalien kehittämisessä ja heidän asemansa on tärkeä yhteisessä kehittämisessä.

KANSALLISTA KOORDINAATIOTA HOITAVAN PYSYVÄN TAHON MUODOSTAMINEN

Hankkeessa keskusteltiin kansallisesta koordinaatiosta ja siihen liittyvistä vaihtoehtoista. Kansallinen koordinaatio ei toteudu ilman siihen varattuja resursseja. Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen opettajankoulutuksessa tulisi olla tutkimusperustaista, joten soveltuvan sisällön kehittämisen olisi hyvä tapahtua korkeakouluissa, mutta toisaalta koordinoituvastuu yksin korkeakouluille ei takaa pysyvyyttä tai kansallista kattavuutta organisaatorakenteen, henkilöstön vaihtuvuuden ja koordinaation laajuuden vuoksi. Tällöin olisi perusteltua, että yleiseen koordinaatioon saisi tukea esimerkiksi viranomaistoimijalta. Kansallinen koordinoiva taho voisi huolehtia materiaalien pysyvyydestä ja tiedon levityksestä korkeakouluverkostolle. Parhaillaan esimerkiksi yhteinen verkkosisältö voitaisiin koordinoita yhden tahon kautta. Haastavampi kysymys on, minkä tahon alle tämäntyyppinen koordinaatio tulisi muodostaa? Pysyvän rahoituksen hankkimiseen liittyvät ongelmia suurimmalla osalla toimijoista. Esimerkiksi korkeakouluverkostossa kiertävä koordinaativastuu voisi myös olla yksi ratkaisu, mutta edelleen tämä edellyttäisi kehitystyötä, rahoituksen saamista ja säännöllistä mahdollisuutta rahoitusmuotojen selvittämiseen

ja hakemusten kirjoittamiseen, joka vaatisi pitkäjänteistä organisointia tässä hankeraportissa kuvattujen haasteiden näkökulmista.

TÄRKEIMPIEN TEEMOJEN MÄÄRITTELY OPETTAJANKOULUTUKSEN OPETUSSUUNNITELMIEN TUEKSI JA NIIDEN INTEGROINTI OSAKSI KAIKILLE YHTEISIÄ OPINTOJA

Opetussuunnitelmaprosesseja ja tiedon siirrettävyyden näkökulmasta olisi tärkeää määritellä ydinteemoja ja tärkeitä aiheita siten, että ne ovat sovellettavissa luonteviksi osiksi pakollisia opintoja. Tämä pätee erityisesti demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen laaja-alaisena osaamisalueena. Koska eri korkeakouluissa on erilaisia kurseja, mutta kuitenkin paljon aiheeseen liittyviä teemoja, olisi jokaista opettajaa koskevat ydinviestit integroitavissa yhteisiin opintoihin.

MODUULIPERUSTAISEN VERKKO-OPINTO- KOKONAISUUDEN MUODOSTAMINEN

Esiin nousseina ehdotuksina korkeakouluverkoston työskentelyssä ehdotettiin esimerkiksi moduuliperustaisen verkko-opintokokonaisuuden muodostamista, joka olisi kehitetty erityisesti opettajankoulutukseen sopivaksi. Se voisi pitää sisällään jokaiselle suunnatun ”pakollisen minimiosan” (esim. 2 op) lisäksi syventävää tietoa perehtymiseen, toimivia pedagogisia käytäntöjä opettajan työhön ja harjoitteluihin soveltuvia vinkkejä, jotta aiheita olisi helppo soveltaa osana harjoitteluita. Laadukkaan materiaalin tuottaminen opettajankoulutuksen tarpeisiin mahdollistaisi myös riittävän joustavuuden, josta olisi identifiointuna pakollisia sisältöjä ja myös soveltuvia ja syvennettäviä osia. Tämän tyyppisen lopputuloksen muodostaminen olisi esimerkiksi korkeakouluverkostossa hanketyöskentelyssä mahdollista, mikäli rahoitus tähän toteutuisi. Jos halutaan kansallisesti kattavaa näkökulmaa, niin koordinaatioon tarvitaan lisäresursseja. Rahoituskanavia tämän tyyppiseen työskentelyyn on selvitetty alustavasti hankkeen aikana ja niitä pyritään hakemaan mahdollisuuksien mukaan.

HANKKEEN AIKANA ESIIN NOUSSEITA TEEMASUOSITUKSIA:

- **Perus- ja ihmisoikeusnäkökulma:** Opiskelijat kokivat havahduttavana perus- ja ihmisoikeuksiin liittyvän näkökulman opettajasta julkisen vallan käyttäjänä ja velvoittavan kansallisen ja kansainvälisen normiperustan hahmottamisen. Opettajan ei tarvitse osata yksityiskohtaisesti lainsäädäntöä, mutta jokaisen opettajan olisi tärkeä ymmärtää julkisoikeudellinen asemansa, johon liittyy perus-

ja ihmisoikeuksien turvaaminen ja edistäminen. Hankkeen aikana tätä konkretisoitiin arjen esimerkkien ja itsereflektiota tukien, ja opiskelijat kokivat tehtävät hyödyllisiksi ja mielekkäiksi.

- **Demokratian ydinsisältöjen tärkeys, opettajan yhteiskunnallinen asema ja poliittisuus kasvatusinstituutioissa.** Demokratian käsittely laajempaan yhteiselämän ja oikeudenmukaisuuden kysymyksenä kasvatukseen liittyen avasi opiskelijoille mielenkiintoa osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien edistämiseen. Tämä on keskeistä opettajan aseman yhteiskunnallisen merkityksen tunnistamisessa. Opettajaopiskelijat kokivat innoittavana poliittisuuden käsittelyn osana opetusta. Jotkut toivat esiin aiemman ajatuksensa, ettei opettaja voisi käsitellä poliittisia aiheita. Opiskelijat nostivat haasteena esiin neutraaliuden ja kantaa ottamisen välisen suhteen.
- **Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus.** Yhdenvertaisuus ja sukupuolten tasa-arvo nousivat demokratian ja ihmisoikeuksien lisäksi teemoina, joita toivottiin käsiteltävän opettajan työn kannalta. Erikoiskurssin yhdenvertaisuusosion erilaisten ryhmien näkökulmia pidettiin tärkeänä osana kurssia. Kurssilla aiheiksi valikoitui yhteiskunnallisia yhdenvertaisuuteen liittyviä näkökulmia, kuten vammaisuus, romanit, saamelaisuus, sukupuoli, vihapuhe. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslait suunnitteluelvoitteineen tuovat myös perusteita opettajankoulutukselle kehittää sellaista opetusta, että opiskelijat konkreettisesti ja koulun toimintakulttuurin näkökulmasta ymmärtävät, mitä aiheet merkitsevät opettajan työssä.

LÄHTEET

- Ahonen, Sirkka (2005): Opettaja kansalaisen mallina ja mentorina. Teoksessa Jukka Rantala & Anu Siikanen (toim.) *Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksen haasteena. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 3*. Helsinki: Hakapaino. 19–33.
- Alanko, Katariina (2014): Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, Verkkojulkaisuja 72, Seta, Seta-julkaisuja 23. Luettavissa: <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/sateenkaarinuori.pdf>
- Brunila, Kristiina & Kallioniemi, Arto (2017): Equality work in teacher education in Finland. *Policy Futures in Education*, 1–14.
- Brunila, Kristiina (2009): Sukupuolten tasa-arvo korkeakoulutuksessa ja tutkimuksessa. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:51. Luettavissa: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/73340/URN%3ANBN%3Afi-fe201504225095.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Brunila, Kristiina, Heikkinen, Mervi & Hynninen, Pirjo (2005): *Monimutkaista mutta mahdollista: Hyviä käytäntöjä tasa-arvotyöhön*. Kajaani: Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy.
- CEDAW 2014: Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen CEDAW-komitean suosituksien 2014. CEDAW/C/FIN/CO/7.
- CERD 2017: Rotusyrjinnän vastaisen CERD-komitean suosituksia Suomelle 2017. CERD/C/FIN/23.
- EN 2016: Council of Europe (2016): Competences for Democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Strasbourg Cedex: Council of Europe Publishing. Luettavissa: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ccc07>
- Flowers, N. toim. (2012): *Compasito – Lasten ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja*. suom. Kaisa Majala & Marja-Liisa Tonteri teoksesta *Compasito – Manual on human rights education for children*. Saarijärvi: Saarijärven Offset.
- FRA 2017: EU-MIDIS II: *European Union minorities and discrimination survey: Main results*. European Union Agency for Fundamental Rights. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- FRA 2014: *Violence against women: an EU-wide survey. Main results report*. European Union Agency for Fundamental Rights, 2014. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.
- Friman-Korpela S. (2014) *Romanipolitiikasta romanien politiikkaan. Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 513. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Gullberg, Tom, Björkgren, Mårten & Björklund, Mikaela (2017): Gränsöverskridande möten och demokratiska samtal. Teoksessa Perttu Männistö, Matti Rautiainen & Liisa Vanhanen-Nuutinen (toim.) *Hyvän lähteillä - Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus opetustyössä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino. Luettavissa: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/55851/9789513971113.pdf>
- Halme, N., Kuusio, H., Kanste, O., Rajala, R., Klemetti, R., Seppänen, J. (2017) *Ulkomaista syntyperää olevien nuorten hyvinvointi Kouluterveyskyselyssä vuonna 2017*. Tutkimuksesta tiiviisti 21, syyskuu 2017. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.
- Hansen, Petteri (2016): *Opettajankoulutuksen hankkeiden mahdollisuudet ja rajat: Kahden politiikkalähtöisen kehittämishankkeen järjestelmäteoreettinen analyysi*. Tutkimuksia

391. Helsingin yliopisto. Helsinki: Yliopistopaino Unigrafia.
- Heiskanen, Markku & Ruuskanen, Elina (2010): Tuhansien iskujen maa: Miesten kokema väkivalta Suomessa. Julkaisusarja nro 66. Helsinki: Yhdistyneiden Kansakuntien yhteydessä toimiva Euroopan Kriminaalipolitiikan Instituutti HEUNI. https://www.heuni.fi/material/attachments/heuni/reports/6KHnLcUwR/Full_report_66.pdf
- Helakorpi, Jenni, Hummelstedt-Djedou, Ida, Juva, Ina & Mikander, Pia (2017): Nykyiset puhutavat ja käytännöt vaikeuttavat rasismien haastamista. Kasvatus. Maahanmuuttajuus, etnisyys ja koulutus -teemanumero, 3/2017. 249–256.
- ICCS 2016: Mehtäläinen, Jouko, Niilo-Rämä, Mikko & Nissinen, Virva (2016): *Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2016-tutkimuksen päätulokset*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos. Luettavissa: <https://ktl.jyu.fi/julkaisut/julkaisuluettelo/julkaisut/2017/ICCS2016-D120> (luettu 6.5.2018)
- Ihmisoikeuskeskus & Harkoma, Assi (2017): *Perus- ja ihmisoikeustutkimuksesta Suomessa – asiantuntijoiden näkemyksiä*. Ihmisoikeuskeskus.
- IOK 2014: Ihmisoikeuskeskus (2014): *Ihmisoikeuskasvatus- ja koulutus Suomessa*. Ihmisoikeuskeskus. Luettavissa osoitteessa: <https://ihmisoikeuskeskus-fi-bin.directo.fi/@Bin/47503f796d0da236e19344592dd9215/1525775690/application/pdf/272052/IOK-Ihmisoikeuskasvatus-%20ja%20-koulutusselvitys.pdf>
- Ikonen, R., Hietamäki, J., Laakso, R., Heino, T., Seppänen, J. & Halme, N. (2017): *Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi*. Kouluterveyskyselyn tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 21, syyskuu 2017. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.
- Isosomppi, Leena & Leivo, Marjaana (2017): Kasvatusalan asiantuntijan valmiuksien vahvistaminen pedagogisessa seminaarissa. Teoksessa Perttu Männistö, Matti Rautiainen & Liisa Vanhanen-Nuutinen (toim.) *Hyvän lähteillä - Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus opetustyössä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino. Luettavissa: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/55851/9789513971113.pdf>
- Järvinen, Sari (2005): *Tiennäyttäjän matkassa: Psykonetin historia*. Uniprint. Luettavissa: <http://www.psykonet.fi/psykonetinhistoria.pdf>
- Kanste, O., Sainio, P., Halme, N. & Nurmi-Koikkalainen, P. (2017): *Toimintarojoitteisten nuorten hyvinvointi ja avun saaminen – Toteutuuko yhdenvertaisuus?* Kouluterveyskyselyn tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 24, elokuu 2017. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki
- LOPS 2015: Lukion opetussuunnitelman perusteet. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2015: 48. Helsinki: Next Print Oy.
- Luopa, P., Kanste, O., Klemetti, R. (2017): *Toisella asteella opiskelevien sateenkaarinuorten hyvinvointi 2017*. Kouluterveyskyselyn tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 25, syyskuu 2017. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.
- Luoto, L. & Lappalainen, M. (2006): *Opetussuunnitelmaprosessit yliopistoissa*. Korkeakoulujen arviointineuvoston julkaisuja 10: 2006. Tampere: Tammerpaino Oy.
- Löfström, J., Salminen, J., Salo, U-M., Salmenkivi, E., Tammi, T., Rasa, T., Malama, M. & Simpson, A. (2017): Ota kantaa, kritisoi, ehdota! – Demokratia-workshopin toteuttaminen luokanopettajakoulutuksessa. Teoksessa Teoksessa Perttu Männistö, Matti Rautiainen & Liisa Vanhanen-Nuutinen (toim.) *Hyvän lähteillä - Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus opetustyössä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino. Luettavissa: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/55851/9789513971113.pdf>
- Löfström, J., Virta, A. & Salo, U-M. (2017): Valppaaksi kansalaiseksi – yhteiskuntatiedollisen opetuksen taito ja teoria. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 15. Helsinki. Luettavissa: <https://blogs.helsinki.fi/historiallis-yhteiskunnallinen-kasvatus/files/2018/03/Valppaaksi-kansalaiseksi.pdf>
- Matilainen, Mia (2011): *Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsestään selvää*. Käyttätymistieteellinen tiedekunta: Tutkimuksia 326, Helsingin yliopisto. Helsinki: Yliopistopaino.
- Männistö, P., Rautiainen, M. & Vanhanen-Nuutinen, L. (toim.) (2017): *Hyvän lähteillä – Demokratia- ja ihmisoikeuskasvatus opetustyössä*. Jyväskylän yliopistopaino.

- Nevgi, A. (2001): Yksin vai yhdessä – Opiskelijoiden kokemuksia verkkokursseilta. Teoksessa Janne Matikainen & Jyri Manninen toim. *Aikuiskoulutus verkossa. Verkkopohjaisten oppimisympäristöjen teoriaa ja käytäntöä*. Tampere: Tammer-Paino. 183–195.
- Nevgi, A. & Tirri, K. (2003): *Hyvää verkko-opetusta etsimässä: oppimista edistävät ja estävät tekijät verkko-oppimisympäristöissä: opiskelijoiden kokemukset ja opettajien arviot*. Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Niemi, Anna-Maija, Mietola, Reetta & Helakorpi, Jenni (2010): Erityisluokka elämänculussa. Selvitys peruskoulussa erityisluokalla opiskelleiden vammaisten, romaniväestöön kuuluvien ja maahanmuuttajataustaisten nuorten aikuisten koulutus- ja työelämäkokemuksista. Sisäasiainministeriön julkaisu 1/2010. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79734/sm_012010.pdf
- Nuorisobarometri 2018: Elina Pekkarinen & Sami Myllyniemi (toim.) Vaikutusvaltaa Euroopan laidalla: Nuorisobarometri 2018. Verkkajulkaisuja nro 140. Printek. Luettavissa: https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2019/03/NB_2018_web.pdf (6.8.2019)
- OKM 2014: Rautiainen, M., Vanhanen-Nuutinen, L. & Virta, A. (2014). *Demokratia ja ihmisoikeudet opettajankoulutuksessa*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:18
- OM 2017a. *Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma* (2017). Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 9:2017.
- OM 2017b: *Demokratiapoliittinen toimintaohjelma*. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 7/2017.
- Oikeusministeriö (2016). ”Usein joutuu miettimään, miten pitäisi olla ja minne olla menemättä” Selvitys vihapuheesta ja häirinnästä ja niiden vaikutuksista eri vähemmistöryhmiin. Oikeusministeriön julkaisu 7/2016, Helsinki.
- OM 2015: Grönlund, Kimmo & Wass, Hanna (toim.) (2016): *Poliittisen osallistumisen eriytyminen. Eduskuntavaalitutkimus 2015*. Selvityksiä ja ohjeita 28/2016. Oikeusministeriö.
- OPH 2018: Räsänen, Rauni, Jokikokko, Katri & Lampinen, Johanna: *Kulttuuriseen moninaisuuteen liittyvä osaaminen perusopetuksessa. Kartoitut tutkimuksesta sekä opetushenkilöstön koulutuksesta ja osaamisen tuesta*. Raportit ja selvitykset 2018:6. Opetushallitus. Luettavissa: https://www.oph.fi/download/190305_kulttuuriseen_moninaisuuteen_liittyva_osaaminen_perusopetuksessa.pdf
- OPH 2017a: Elo, S., Kaihari, K., Mattila, P. & Nissilä, L. (2017): *Rakentavaa vuorovaikutusta. Opas demokraattisen osallisuuden vahvistamiseen, vihapuheen ja väkivaltaisen radikalismien ennaltaehkäisyyn*. Oppaat ja käsikirjat 2017: 1a. Opetushallitus. Luettavissa: http://oph.fi/download/182479_rakentavaa_vuorovaikutusta.pdf
- OPH 2017b: Opetushallitus (2017): *Kiistanalaisia aiheita opettamassa. Kiistanalaisten aiheiden opettaminen demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksen keinoin. Opettajan koulutuspaketti*. suom. Opetushallitus Euroopan neuvoston oppaasta Living with Controversy Teaching Controversial Issues Through Education for Democratic Citizenship and Human Rights (EDC/HRE). Training Pack for Teachers. Grano Oy. Luettavissa: http://www.oph.fi/download/187091_Kiistanalaisia_aiheita_opettamassa.pdf
- Opetushallitus (2012): *Opetussuunnitelma opettajan-koulutuksessa*. Tilannekatsaukset 2012.
- Opetushallitus (2011): *Demokratiakasvatusselvitys*. Selvitykset ja raportit 2011:27. Juvenes Print – Tampereen yliopistopaino Oy. Luettavissa: http://www.oph.fi/download/139654_Demokratiakasvatusselvitys.pdf
- Osler, A. & Starkey, H. (2010): *Teachers and Human Rights Education*. Trentham Books.
- Pekkarinen & Myllyniemi toim. (2017): *Opin polut ja pientareet. Nuorisobarometri 2017*. Painotalo Varteva Oy. Luettavissa: https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2018/03/Nuorisobarometri_2017_WEB.pdf
- PeVL 46/2017 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto: *Demokratiapoliittinen toimintaohjelma*. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Sivut/PeVL_46+2017.aspx
- PeVL 56/2017 vp Perustuslakivaliokunnan lausunto: *Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma*. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Sivut/PeVL_56+2017.aspx
- POPS 2014: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2014: 96. Helsinki: Next Print oy.

- Rajala, S. & Blomerus, S. (2015): *Katsaus aikuisten romanien koulutustaustoihin*. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2015: 8. Luettavissa: http://www.oph.fi/download/175254_katsaus_aikuisten_romanien_koulutustaustoihin.pdf
- Rantala, Jukka & Siikaneva, Anu (2005): Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksen haasteena. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 3. Helsinki: Hakapaino.
- Rauta, Jenita (2017): *Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2016. Poliisi-ammattikorkeakoulun katsauksia 12/2017*. Tampere: Juvenes Print.
- Rautiainen, M. toim. (2018): *Kohti parempaa demokratiaa. Euroopan neuvoston demokration kulttuurin kompetenssit kasvatuksessa ja opetuksessa*. Jyväskylä: Yliopistopaino.
- STM 2017: *Istanbulin sopimuksen toimeenpanosuunnitelma 2018–2021*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2017: 16. Helsinki.
- Tihveräinen, Tero (2016): *Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2015. Poliisi-ammattikorkeakoulun katsauksia 10/2016*. Tampere: Poliisi-ammattikorkeakoulu.
- VASU (2018): *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018*. Opetushallitus. Määräykset ja ohjeet 2018:3a.
- Viljanen, J. & Heiskanen, H. (2019): *Suomalaisen ihmisoikeusarkkitehtuurin nykytila ja tulevaisuus*. Teoksessa Lehto, K., Mäntylä, N. & Karppi, I. toim. *Governance VI: Hallintaa ja yhteistyötä*. Hallintotieteiden valintakoeteos 2019 Vaasan yliopisto ja Tampereen yliopisto. Vaasa.
- Vitikka, Erja, Salminen, Jaanet & Annevirta, Tiina (2014): *Opetussuunnitelma opettajankoulutuksessa: Kirjoitettujen opetussuunnitelmien kirjavuus*. Teoksessa Seija Mahlamäki-Kultanen, Anneli Lauriala, Asko Karjalainen, Anneli Rautiainen, Mari Räkköläinen, Elisa Helin, Petro Pohjonen & Kari Nyyslä (toim.) *Opettajankoulutuksen tilannekatsaus: Marraskuu 2014*. Opetushallitus. Muistiot 2014:4.
- Vitikka, Erja, Salminen, Jaanet & Annevirta, Tiina (2012): *Opetussuunnitelma opettajankoulutuksessa: Opetussuunnitelman käsittely opettajankoulutusten opetussuunnitelmissa. Tilannekatsaus – kesäkuu 2012*. Opetushallitus. Muistiot 2012:4. Edita Prima Oy.
- Weiste-Paakkanen, A., Lämsä, R., & Kuusio, H. (toim.) (2018): *Suomen romaniväestön hyvinvointi ja osallisuus. Romanien hyvinvointitutkimus Roosan perustulokset 2017–2018*. Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 15/2018. Luettavissa: http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137276/RAP2018_15_Suomen%20romaniv%C3%A4est%C3%B6_web%20%282%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

HELSINGIN YLIOPISTO